A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 208 Subject Religion

Name of MSS सिद्धान्तधर्म

Author – –

Period – – Folios 13

Script Sanskrit Source Prithipal Singh, Amritsar

Missing Folios 9

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

गृहस्थाश्रमं कृत्वा लेकारार्थ्यां तृतीयः परिच्छेदः समाप्तिमगमत् ॥ श्रीगणेशाय नमः स्वतेजः कलेकल्याणभाजनं यं त्रजायते गृहवल्लभं जानीत सं त्रजामि पारं लं हृदिं १
यद्रूपास्मिन् न फलें स्वतेजसतीमर्थः नेदं हलमवलं व्यपाणिनामं हमदेमरविस्लोचनः सचूरनकनककिंकिणीरवः सेनतं मम नतो नु मेघमलं २ यस्याः स्मरणमात्रेण वाग्विभ
तिर्विजृंभते सा भारती चिरं नित्यं रमतां मेऽम्बुजे ३ यः पितो नाम रूपाभ्यां यदेवी सर्वमंगला तयोः संस्मरणात् पुंसां सर्वतो जयमंगले ४ विघ्नेशा विधिमार्तंड चंद्रेंद्रोपेंद्र वं
दित नमो गणपते तुभ्यं ब्रह्मणां ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पते ५ पृथक्कोपमिति तृतीयपरिच्छेदे ब्रह्मज्ञानरूपं मुक्तिसाधनं सपरिकरं निरूपितम् इदानीं तत्फलभूतां मुक्तिं निरूपयते
तथा च फलानिरूपणास्य अस्य चतुर्थपरिच्छेदस्य साधननिरूपणपरतृतीयपरिच्छेदानंतर्यं प्रगतार्थः लेशो नाम अवयवः न चानाद्यविद्याया अवयवो लिखावयवस्य का
र्यत्वनियमात् तो विद्यालेशोन संभवतीति किंपाहार्थः अविद्यायाः अनादित्वाविरोधेन लेशशब्दार्थं मतभेदेनाह आवरणेति आवरणविक्षेपशक्तिद्वयवत्या अविद्यायाः
वृत्तिसाताकारेणावरणशक्तेर्नाशः विक्षेपशक्तिमत्या अविद्यायाः प्रारब्धकर्मरूपप्रतिबंधकसत्येऽसति सर्वमेव निवृत्तावरणतया स्थितं चेतन्नमतिवं यापगमकालेन
शकस्मित्पामात्र व्यवहारेन विक्षेपशक्तिमदविद्यास्वरूपस्याविद्यालेशस्यानिवृत्तौ तस्य पश्चात्को निवर्तक इति शंकायामन्यवकाशात् निवोध्य हालिनेति तत्वज्ञानेनात : कर

पृथक्कोपमविद्यालेशो यत्रेदृत्या जीवन्मुक्तिः आवरणविक्षेपशक्तिमत्या अविद्यायाः प्रारब्धकर्मवर्तमानदेहाद्यनुवृत्तिप्रयोजनको विक्षेपशक्त्यंशः इति के
चित् हालितैलभुनभांडानुवृत्ततैलभुनवासनाकल्पः विद्यासंस्कार इत्यन्ये पटमायेनानुवृत्तामत्वा विद्येव मपरे सर्वज्ञात्मगुरवस्तु विद्यापिसाद्धानकारोदयोले
शतो वा विद्यानुवृत्तिसंभवाज्जीवन्मुक्तिः शास्त्रश्रवणादिविध्यवादमात्रं शास्त्रस्य जीवन्मुक्तिप्रतिपादने प्रयोजनाभावात् पुनः कृतं निदिध्यासनस्य च संतोष
ण प्रपादानभूता विद्यायानिवृत्ता वच्या विद्याजन्मः कार्यदेहादिस्थितिप्रयोजकोवासनाविशेष इत्यर्थः नचोपादाननाशे कथं कार्यस्थितिरिति वाच्यं तदादिनाशात्
लेवदं रूपादीनां पटुमतेस्थि सम्भगामवदस्मिन्मते पितद्ध्वगमोप्यपत्तेः न च समवायिकारणनाशाद्रूपकारणमनोदयारूपादीनामुपादानाभाव कालेऽपिस्थि
तिरूपपत्तेः इति वाच्यं तथा सति महत्तेपि तत्त्वज्ञानजनितस्य देहाद्युपादानाविद्यानाशस्य देहादिनाशं हेतोः प्रारब्धकर्मणाम प्रतिबद्धत्वेन तया प्रतिबंधकरहितत्वाविद्यानाशा
प्रवृत्तेर्या देहादीनां मविशिष्टस्थिरपुपपत्तेः न च प्रारब्धकर्मणां प्रतिबंधकत्वे मानाभावः जीवन्मुक्तिशास्त्रविद्वदनुभवादेर्मानस्य सत्वात् अस्मिन्नेन च पटतन्तूपादीनां तु प्रपदेव
नाशात्पीनेन परमतेपरंतु यागी कारे मानाभावः तदुक्तं श्रीविद्यारण्यगुरुभिः विनाक्षोदक्षमं मानैर्वृथा परिकल्पते श्रुतिसन्तुमताभिर्व्योऽवदेता किंनदुःशाकमि
ति दुःशाकमम्बकामित्यर्थः हालितैलभुनभांडे अनुवृत्ततायालभुनवासनानत्कल्पः समदार्थः तत्वज्ञानेन बाधिता हद तत्कार्याद्यमतं नीतस्मात् विशेषतावविद्यालेशः
साहदृत्येति तदुक्तकार्येदंमन न पतिवापरोक्षादिति कोयमविद्यालेशो यदनुवृत्या जीवन्मुक्तिसिद्धिरित्याक्षेपे इत्यापत्तिरित्याह सर्वज्ञेति गुरु हृति संभवादिति न जीवन्
मुक्तिरस्तीति शेषः न तु जीवन्मुक्त्यभावे तस्य तावदेव चिरमित्यादिशास्त्रं जीवन्मुक्तिप्रतिपादकमप्रमाणं स्यादित्यत आह जीवन्मुक्तिशास्त्रमिति श्रोतव्यादिविधिभिर्वि
धीयमानं श्रवणादिकमतिशयं यस्मादनुष्ठानाज्जीवतोपि मुक्तिर्लभ्यत इति श्रवणादिस्तावकमित्यर्थः न च तस्यार्थपरमिति मात्रपाहार्थेहेतुमाह यावत्स्तेति नित्यफले

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ बि॰
व्या॰ टी॰
१

र्थैवेदान्तमर्थयोगात्तिभावः अन्त इति जीवन्मुक्तौ मानाभावादिमर्थः सविलासेति विलासेन वासनया च सहैवाविद्यानिवृत्तिरित्यर्थः सत्यं जीवन्मुक्तिशास्त्रस्य श्रवणादि विधुर्य
वादेऽत्वेपि सालेवेनार्थवादत्व संभवे निरालंबनत्वायोगात् लोके रज्वादिज्ञाने तज्ज्ञानेन सर्पाद्यध्यासस्य सूक्ष्म... तस्य निवृत्तेन तामपि सर्पाद्यध्यासस्य संस्कारवशात् किंचित्कालेन
वके प्राप्यनुवृत्तिदर्शनेन तत्त्वज्ञानस्याविद्यादिसंस्कारविरोधित्वाच्च मूलाविद्याद्यध्यासजनितसंस्कारवशाज्जीवन्मुक्तौ नानुपपत्तिरिति सूचयति इत्यपीति अथ केयम
विद्यानिवृत्तिः का आत्मस्वरूपा भ्रान्तिरिक्ता वा नाद्यः साध्यत्वायोगात् न द्वितीयः तस्याः सत्त्वे द्वैतापत्तेः असत्त्वे साध्यत्वायोगादेवेत्यर्थः न चाद्यविद्यानिवृत्तेरात्मस्व
रूपत्वमिति पक्षे साध्यत्वमिति आत्मैवेति आत्मैवाविद्यानिवृत्तिर्नातिरिक्ता उक्तदोषप्रसंगादिति भावः आद्यपक्षेऽपि दोषं तोल्यमादौ [illegible] निराकरोति न च तस्येति अविद्यानिवृत्ति
पात्मन इत्यर्थः तत्त्वज्ञानस्य वैयर्थ्यं वदन्ता वक्तव्यं किं ज्ञानसंपादनस्य प्रयोजनं नास्तीति तन्न वैयर्थ्यं विवक्षितं किं वाविद्यानिवृत्तेरात्मस्वरूपत्वेन स्वानादित्वात् ज्ञानेन विनापि सिद्ध
त्वेन ज्ञानसाध्यत्वे तस्य वास्तवस्य वैयर्थ्यं विवक्षितं नाद्य इत्याह अस्तीति तदन्वेषणादिति अनर्थनिवृत्ति [illegible] प्रपञ्च ज्ञाना [illegible] तापपत्तेरित्यर्थः अन्वेषणं च ज्ञानसाधनानुष्ठान
साध्यत्वलक्षणं द्वितीयं पक्षं शास्त्रदार्थमात्रसाधारणं जन्मत्वरूपं प्रसज्य तु साध्यत्वं हि साधारणं यस्मिन्सति [illegible] रूपं तस्या वा आत्मस्वरूपायाम् अविद्यानिवृत्तौ प्रथमलक्षणासंभवेऽपि
द्वितीयलक्षणस्य संभवात् सा ज्ञानसाध्यत्वमुपपन्नमतो ज्ञानं वैयर्थ्यमनेन अभिप्रेत्य द्वितीयं निराकरोति यस्मिन्नसतीति अभाव इति यस्याभाव इत्यर्थः तत्त्वसाध्यमिति यस्मि
न्कारमात्रेण सविलासवासनाविद्याविवृत्तिरित्यपि किंचित्समाकूतं अथ केयमविद्यानिवृत्तिः आत्मैवेति अस्मत्सिद्धिकारः न च न स्यानिसः सिद्धत्वात् [illegible] ज्ञानवैयर्थ्यम
प्रसक्तिज्ञानेऽनर्थहेतुविद्यायां वर्तमानाः [illegible] अनर्थमपि [illegible] तदन्वेषणात् यस्मिन्सत्यग्रिमक्षणे यस्य सत्त्वं यद्व्यतिरेके चाभावस्तत्तत्साध्यमिति लक्षणानुरोधेन अ
त्रा ज्ञानस्य [illegible] विद्यानिवृत्तेर्ज्ञानसाध्यत्वाच्च ज्ञाने सत्यग्रिमक्षणे आत्मरूपाविद्यानिवृत्तिसत्त्वं तद्व्यतिरेके तत्स्थानीयोऽविद्यारूपस्तदभाव इत्युक्तलक्षणसत्त्वात् आ
सत्यग्रिमक्षणे यस्य सत्त्वमित्यत्र प्रथमचकारार्थः साध्यमिति द्वितीयचकारार्थः साध्यमिति विभागः प्रायश्चित्ते सत्यग्रिमक्षणे दुःखप्रागभावस्य सत्त्वं प्रायश्चित्तस्य व्यतिरेके च
दुःखस्यैवोदयादग्रिमक्षणे दुःखप्रागभावाभाव इति दुःखप्रागभावस्यानादेरपि दुःखसाधनपापध्वंसस्य तादृशप्रायश्चित्तसाध्यत्वमेतल्लक्षणसिद्धमिति बोध्यम् उक्तलक्षण
कृतेयाजयति ज्ञाने सतीति आत्मस्वरूपाया अविद्यानिवृत्तेरनादित्वेन ज्ञानोत्पत्तिद्वितीयक्षणे जन्मासंभवेऽपि सत्त्वसंभवतो [illegible] आत्मरूपाविद्यानिवृत्तिसत्त्वमिति न व्यतिरेके
तत्प्रतियोगिविद्यारूपस्तदभाव इति तद्व्यतिरेके तदभाव इत्युक्तलक्षणसत्त्वादिति तत्स्वन्यः ज्ञानव्यतिरेके आत्मरूपाविद्यानिवृत्तेरभाव इत्यनेन प्रकारेणात्मरूपाविद्यानिवृत्तौ
ज्ञानसाध्यत्वरूपलक्षणसत्त्वादित्यर्थः ननु विद्यानिवृत्तेरात्मस्वरूपत्वे आत्मनो नित्यत्वेन वस्तुनस्तदभावस्यैवाभावात्कथमविद्यानिवृत्तेरभावस्तत्राह अविद्यास्यइति निर्विशेष
चैतन्यस्य वास्तवाभावाभावेऽपि ताद्रूप्येण चैतन्ये नास्त्येवेति भ्रान्तिसिद्धः कश्चित्तदभावोऽस्त्येव [illegible] विशेषचैतन्यप्रतियोगिककल्पिताभावस्याविद्यानिवृत्तिरिक्तत्वे मानाभावादित्यर्थः न
नु लोके घटादिभावपदार्थस्याभावप्रतियोगिकाभावरूपत्वमेव दृष्टं न तु भावप्रतियोगिकाभावरूपत्वं तथा च कथमविद्यायाभावरूपाया [illegible] तत्प्रतियोगिकाभावरूपत्वम १
त आह तत्प्रतियोगीति आत्मरूपाविद्यानिवृत्तेः प्रतियोगिनी या अविद्या तद्रूप इत्यर्थः एतदुक्तं भवति चैतन्यस्य सत्त्वस्तित्प्रयुक्ता विद्याप्रसभावरूपत्वाद्विद्यायाः सभावरूपचेन

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रतियोगिकाभावरूपत्वं संभवतीति अविद्यानिवृत्तिरात्मन्यामेति पर्दमनभेदेन द्वैधासाधयति आत्मन्येवेत्यादिना तदुपादानेनेति अनिर्वचनीयाया अविद्यानिवृत्तेः अन्योपादान
त्वे नाज्ञानस्य मुक्तावप्यनुवृत्त्यापत्तेः तथा चानिर्मोक्षप्रसंग इति भावः किंच मुक्तिकालेऽनुवर्तमानाया अविद्यानिवृत्तेरनिर्वाच्यत्वरूपमिथ्यात्वे नित्याकार्यज्ञाननिवर्त्य
त्वापत्तिर्ज्ञानेनैव निवर्त्यत्वं मिथ्यात्वमित्युपगमात् न च मुक्तिकालेऽनिवर्तकज्ञानसंभवति सामान्याभावादतो नानिर्वाच्याऽविद्यानिवृत्तिरित्यभिप्रायेणाह ज्ञाननिवर्त्य
त्वापत्तेश्चेति साधनसत्तेनाप्यसत्तेनापि सदसद्रूपा नापि निर्वाच्या किंतु पंचमप्रकारा सेति सेचेत् न अविद्यानिवृत्तेः पंचमप्रकारत्वे तद्रूपेण भावासंभवे प्रकारान्तरा
भावेऽपि अविद्यानिवृत्तिरेवमात्मनि निराकृते किमिति मोक्षशास्त्रप्रामाण्यापादनप्रसिद्धोपि काश्चित्स्कारणमिति तथास्त्वा शयेनाह उक्तप्रकारेति अविद्यानिवृत्तेरात्मात्मत्वपक्षे
मनोनन्तरं द्रष्टुं यतः अविद्यावदिति न च तदनुवृत्ताविति मुक्तावविद्यानिवृत्त्यनुवृत्ताविमर्थः उक्तेरिति यथा घटादिपदार्थानामुत्पत्तिराद्यक्षणमात्रं संसर्गाभावरूपो वि
कारः उपपत्तेन तभावरूपात यानिवृत्तिः प्राङ्कृतनाशोपि तेषां चरमक्षणमात्रसंबंधी कश्चिन्नावरूपः पूर्वविकारोऽभ्युपगन्तव्यो न तु भावरूपः विनिगमकाभावादित्यर्थः
उक्तेः दार्शनिकभावविकारत्वं वैनाशस्यापि दार्शनिकभावविकारत्वे प्रमाणसमभिव्याहृत अत एव मे निवृत्तेरपि दार्शनिकत्वाभ्युपगमादेवेत्यर्थः उक्तेः पूर्वमुक्तत्वात
आत्मन्येवाविद्यानिवृत्तिः सा च न सती अद्वैतहान्यनुर्वापत्तेर्ज्ञानसाध्यत्वायोगात् नापि सदसद्रूपा विरोधात नाप्यनिर्वाच्या अनिर्वाच्यस्य सादेर्ज्ञानोपादानकत्व
नियमेन मुक्तावपि तदुपादानाज्ञानानुवृत्त्यापत्तेः ज्ञाननिवर्त्यत्वापत्तेश्च किंतु पंचमप्रकारा च तद्रूपेणैवैतेः पंचमप्रकारेमानन्दबोधाचार्याः अविद्यावद्विनिवृत्ति
रप्यनिर्वाच्यैव न च तदनुवृत्तौ तदुपादानस्याज्ञानस्याप्यनिवृत्तिनियमादनिर्मोक्षप्रसंगः तदनुवृत्तौ प्रमाणाभावात् उक्तेः प्रथमक्षणमात्रसंसर्गिभावपि
कारत्ववन्निवृत्तेरपि चरमक्षणमात्रसंसर्गिभावविकारत्वोपपत्तेः अत एव यथा घटादिपदार्थानामुत्पत्तेरुत्पन्न इतिभावविभक्तभावेन व्यवह्रियमाणाया उक्तेः
प्रथमक्षणमात्रे उत्पद्यते इति वर्तमानव्यवहारः तथा घटादेः पदार्थानां निवर्तिष्यतेनिवृत्तेः विभावविभक्तभावेन व्यवह्रियमाणायाः निवृत्तेश्चरम समयमात्रे निवर्त
ते न प्रयाति ध्वंसतनश्यतिवर्तमानव्यवहारः निवृत्तेरनुवृत्तौ तु चिरकालितेपि घटे इदानीं निवर्तन इत्यादि व्यवहारः स्यात् अग्न्यातानामहत्स्वर्थगत वर्तमानत्वाद्यर्था
भिधायित्वात नत्रु चेतकास्त्वामितित्सेव्याख्याय महत्स्वर्थ घटे इतिभावित्वेन व्यवह्रियमाणाया उत्पत्ते दार्शनिकभावविकारत्वाभ्युपगमाद् उत्पत्तौ घट इति भूत
त्वेन च व्यवह्रियमाणाया उक्तेः प्रथमसमयमात्रे उत्पद्यत इति वर्तमानत्वव्यवहारो यथा उक्तेः दार्शनिकत्वसाधकोक्तीति हष्टान्तभागार्थः तथैति निवृत्तेः पूर्वं निवर्तिष्य
ते घट इति भावित्वेन व्यवह्रियमाणायाः पश्चान्निवृत्तो घट इति भूतत्वेन च व्यवह्रियमाणाया निवृत्तेश्चरमसमयमात्रे निवर्तत इत्यादि वर्तमानत्वव्यपदेशो रूपा व्यव
हारो निवृत्तेरपि दार्शनिकत्वसाधकोक्तीति प्रमाणं तुल्यमित्यर्थः निवृत्तेस्थायित्वाभ्युपगमे बाधकमाह निवृत्तेरनुवृत्तौ त्विति मासात्पूर्वं ध्वस्तेपि घटे वर्तमानकाले
चिरं हा वयवेषु शकलेषु कपालरूपेषु निवृत्तिरूपस्य पराभिमतध्वंसरूपभावस्य वर्तमानत्वादिदानीं निवर्ततेनश्यति ध्वंसत इति निवृत्तेर्वर्तमानत्वव्यपदेशः स्या

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ ले॰
व॰ टी॰
२

लिरत्वहेतुमान् आख्यातानामिति प्रकृत्यर्थीयावर्त्तित्वनवर्तमानत्वातीतत्वभावित्वार्थकत्वादित्यर्थः आख्यातानां प्रकृत्यर्थगतवर्तमानत्वादिकेनार्थः किंत्वन्यगतवर्तमा
नत्वादिकमेवेति शंकते ननु च तेषामिति एकवचनत्वादिरूपेणाख्यातैरभिहितानां संख्यानामाश्रयभूता वृद्धो निवर्तने देवदत्तः पचति तंडुलाः पच्यंते इत्यादिषु प्रयोगे
गे प्रकृत्यर्थभूतनिहृत्यादिरूपक्रियाणां कर्तृकर्मादिरूपाश्रये वृद्धादयस्तत्र तद्वर्तमानत्वाद्यर्थवाचकत्वे लडादिरूपेणैषामाख्यातानामस्त्वित्यर्थः आर्थीतरमाह
संख्याभिहितेति वृद्धो निवर्तने इत्यत्राख्याताभिहितो यः प्रकृत्यर्थनिहृमनुकूलो व्यापारस्तत्कर्तेत्यर्थः संख्यायाः प्रकृत्यर्थानुकूलव्यापारस्य च समानप्रत्ययोपात्तत्वेनान्तरंग
त्वात् प्रकृत्यर्थस्य निहृत्यादेः प्रकृत्यर्थकर्तृत्वादेश्चातद्भावेन बहिरंगत्वादिति भावः ततः किं तत्राह तस्यापि चेति द्वितीयमर्थमभिप्रेत्याह तत्रेति वृद्धगतेत्यर्थः निराक
रणे उच्यमानत्वार्थः तस्मादिति प्रयोगस्यासंभवादित्यर्थः परामिमतो ध्वंसः प्रसक्तो न्वयेयो वेति विकल्पमासहितयापक्षे मेनानिराकर्तुं परमतमनुवदति यदि चेति वृद्धेप्युत्तर
कर्तृकर्मगतवर्तमानत्वाद्यर्थाभिधायित्वे सत्यमिहितप्रकृत्यर्थानुकूलव्यापारगतवर्तमानत्वाद्यभिधायित्वं वास्तु तथा च निहृतिक्रियाकर्तृत्वाश्रयचूर्णीभूतस्य वृद्धस्य तत्र
तन्निहृत्यनुकूलव्यापारस्याववर्तमानत्वान्नोक्तातिप्रसंग इति चेन्न यत्रायेस्तंभेपि वृद्धेऽसन्नप्यत इति व्यवहारापत्तेः उत्पत्तिक्रियाकर्तृघटस्याविद्यमानत्वात् द्वितीये प्रागभा
तंजंतौ तत्र कलेवरे उत्पत्त्यनुकूलव्यापारवति उत्पन्नानुदयेप्युत्पत्तिघटीति प्रयोगः स्यात् आख्यातार्थस्य प्रकृत्यर्थभूतोत्पत्त्यनुकूलस्य प्रयत्नरूपव्यापारस्य वर्त
मानत्वात् तस्मात् प्रकृत्यर्थगतमेव वर्तमानत्वाद्याख्यातार्थ इति ध्वंसस्यास्यावितत्वे विरनिवृत्तेपि घटे निवर्तत इति व्यवहारो दुर्वारः यदि च मुद्गरादिघातकालिने घटे ध्वं
सो नाम कश्चिदभावस्तत्रातियौगिकः स्यात् यो भूतलाद्याश्रित उत्पद्येत तदा कपालमालोपसर्पणे तदनपसर्पणेपि मणिकुलालादिकपालव्याहृतकपालसं
स्थानविशेषाद्दर्शनेचाकिमिति स प्रसक्तो न स्यात् कपालसंस्थानविशेषादिना घटादिध्वंसो न प्रसक्त इति चेन्न हि तेन मुद्गरपातकालीनस्योत्पत्तिवा
धोवविकाररूपेण या प्रतियोग्याश्रितस्य ध्वंसस्यानुमाने संभवतीति ननु ततः पश्चाद्वर्तमानप्रतियोग्यधिकरणाश्रिताभावरूपध्वंससिद्धिः इह भूतले घटो
पातादिना शकलीकृतेस्तीत्यर्थः तत्रातियौगिकः घटप्रतियोगिकस्तत्र्यर्थः भूतलादीति ध्वंसोनरकालकपालेष्वपि शकलीक्रियमाणघटादिकपालभूतलादिष्वपि प्र
वृद्धो ध्वंस इति प्रतीतिबलात् भूतलादिकमपि कपालानीव घटध्वंसाधिकरणत्वेन कैश्चिन्नार्किकैरुपेयते इति तन्मतानुवाद इति बोध्यं ध्वंसः प्रसक्त इति घटे
दृश्यति तदेति तदा किमिति सो ध्वंसः प्रसक्तो न स्यादिति संबंधः ननु भूतलादौ घटध्वंसप्रसक्तिकपालमालाप्रसत्त्मापिकारणमतो नोक्तदोष इत्यत आह तदनप
सरणेपीति सत्त्वमपि घटहतसात्रावियोगोपमणिकथाहार्थः यदा भूतलगते घटकपाले मणिकपालवादिकपालेभ्यो व्याहृतसंस्थानविशेषस्य घटकपाला
लाप्रसरणस्यदर्शनेनास्ति कपालमालागोचरदर्शनमात्रमेवास्ति तदापि ध्वंसः प्रसक्तः स्यात् कपालमालादर्शनस्य सत्त्वादित्यर्थः वस्तुतस्तु ध्वंसाभावस्य २
दृश्यत्वे कथं नित्यस्यापत्तप्रसक्तत्वेन संभवतीभावः ध्वंसोनुमेय इति पदं दृश्यपति तर्हीति प्रतीतस्यापि ध्वंसस्यानुमानसंभवात् अनुमानेन ध्वंससमवसिद्धाव

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पिनानुमानबलात् ध्वंसस्यपराभिमतस्यापि तत्सिद्धिरितीमर्थः नतइति अनुमानादिरित्यर्थः नन्विदंभूतलं घटध्वंसवत् कपालमालाविशेषवत्ताव्यतिरेकेण कपालमा।
लाविशेषानधिकरणप्रदेशवदित्यनुमानं कथं घटाश्रितंध्वंसं विषयीकुर्यादितिचेन्न ध्वंसोत्पत्तिकालेप्रतियोग्याश्रितस्यापि ध्वंसस्य प्रतियोगिद्वारा भूतलाश्रि।
तत्वस्यापि सत्वेनानुमानस्य तद्विषयत्वोपपत्तेरितिभावः अन्यथैवरीत्या व्यवहारविशेषस्यापि गतिमाह इहेति भूतलाधिकरणकस्यापि ध्वंसस्याथकांतरमध्यम
घयाति घटध्वंसानंतरमीति भूतलइति भूतलेघटोनास्तीति प्रत्ययप्रयोगात्मकव्यवहारस्येत्यर्थः समयविशेषेभूतलादौ घटसंयोगाद्यभावकालेससर्गाघोसंता।
भावः सम्प्रलेवनेयस्यघटाभावव्यवहारस्य सततयानस्यभावस्तत्तानुपपत्तेरित्यर्थः संसर्गाभावेनैवव्यवहारोपपत्तावतिरिक्तध्वंसाभावोनकल्पनीयः अत्रोन
दांतमित्यन्ये तच्चैतन्मम अतिरिक्तवस्तुमात्रानिसत्वप्रतिपादकया पराभिमतस्यनिरर्थध्वंसस्य निराकृतत्वाद्वेतिभावः एतेनघटध्वंसानंतरंकपालमालापाघटोना
ध्वस्तइतिभूतलेध्वंसाधिकरणत्वव्यवहारस्येहभूतलेघटध्वस्तइतिवद्भावविकारशुकप्रतियोग्यधिकरणत्वविषयत्वोपपत्तेः घटध्वंसानंतरंभूतलेघटाभावव्यवहा
रस्यघटापसरणानंतरंतदभावव्यवहारवत्समयविशेषसंसर्गसंताभावालंबनतोपपत्याध्वंसविषयत्वस्याकल्पनीयत्वाच्च एवंसतिघटोत्पत्तेः पूर्वंतदभावव्यव
हारोप्यन्यसंताभावेनचरितार्थइति प्रागभावोपिनस्यादितिचेत्सोपिमाभूत् ननेवंघटप्रागभावाधारकालः तत्सर्वकालोघटध्वंसाधारकालः तदुत्तरकालइतिनि
र्वचनासंभवात् कालेपूर्वोत्तरादिव्यवहारः किंमूलकः स्यात् घटादिप्रतियोगित्वादिव्यवहारवदन्यदपि किंचिद्धर्मगोचरोस्तु अभावरूपस्यापिध्वंसाभ्युपगमेपि
तेषुध्वंसत्वादेरखंडस्वरूपत्वात् नचजन्माभावत्वरूपमखंडमेवध्वंसत्वं ध्वंसप्रागभावरूपस्यघटस्यध्वंसत्वापत्तेः नचजन्यपदार्थरूपाभावत्वंविवक्षितं घटस्यप्रा
गभावप्रतियोगिध्वंसत्वाभावप्रसंगेनघटकालेप्रागभावोत्तरकालत्वव्यवहारस्यनिरालंबनत्वापत्तेः नचप्रतियोग्यतिरिक्तः प्रागभावध्वंसत्वयोसतितत्वस्युपग
याध्वंसप्रागभावोपिप्रतियोगितिरिक्तः स्यादिति प्रागभावध्वंसस्यापि प्रागभावोमस्तस्यापिकाचित्ध्वंसस्यापि प्रागभावोमइस प्रामाणिकानवधिकध्वंस।
प्रागभावकल्पनापत्तेः नचानंतध्वंसत्वमात्माश्रयादिदोषमनिर्वक्तृत्वात् एवंप्रागभावत्वमपीत्यत्रविस्तरः तस्मान्नपूर्वंप्रभाभावोनपश्चात्ध्वंसाभावः म
ध्येपरंकियत्कालमनिर्वचनीयोमातिस्थितिध्वंसरूपभावविकारवान् स्तीतिव्यवहारोपिनीतः उपादानेपिसमयविशेषेसंताभाववत्संसर्गमादायतदुपपत्तेः शंकते ए
वंसतीतितुघटनाशोत्तरकालीनस्यघटाभावव्यवहारस्यसामयिकासंताभावावलंबनत्वोपपत्तेः सत्तामित्यर्थः तदभावेति स्वदिघटोनास्तीत्येवंव्यवहारोपीत्यर्थः
अनुत्पन्नाभावेनेतिसामयिकेनेत्यर्थः कालत्रयेप्यधिकरणसंसर्गसंताभावस्यसंभवादितिबोध्यं प्रागभावध्वंसाभावयोरभावेपिकालेपूर्वकालत्वमुत्तरका
लत्वंचावच्छेदोपाधिरूपमादायव्यवहारोपपत्तिरितिपरिहरति घटादिरिति तथाप्यवच्छेदोपाधिकल्पनमावश्यकमित्याह अभावरूपेति सर्ववस्तुध्वंसत्वस्यमनने
निर्वचनस्यसंभवात्तमनुमाह्लोमावच्छेदोपाधिकल्पनामित्याशयेनशंकते नचजन्माभावत्वरूपमिति जन्मवत्सत्वाभावत्वरूपमित्यर्थः अतिव्याप्तिमाह घटोति ध्वंसेति ध्वंसेत्व
ति घटध्वंसस्यापत्तेरित्यर्थः नतुजन्यत्वेसतिसत्त्वपदार्थरूपाभावत्वंध्वंसत्वंलक्षणविवक्षितं अभावत्वादिवारणाय सत्वंत घटध्वंसप्रागभावरूपेघटेऽव्याप्तिरित्याशं
वारणाय विशेष्यमित्याशयाकांमन्दाह्यनिराकरोति नचसत्त्वमेति घटप्रागभावस्यध्वंसत्वेनोपपन्नेघटेऽकालदाण्णभावात् घटस्यघटप्रागभावप्रतिध्वंसत्वेनस्यादितिद्रष्व

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ ले॰
वे॰ टी॰
३

यति घटस्येति इत्यापत्तिमाशंक्याह घटकालइति घटकाले घटप्रागभावध्वंसाभावेन प्रागभावध्वंसकालत्वरूपस्योत्तरकालत्वस्याभावादिति भावः ननु घटप्रागभावध्वंसस्य
घटादितिरिक्तस्य समयघटार्थरूपस्याभ्युपगमात्तोक्तदोषइत्यतआह नचैवमिति प्रोगपत्तेरितिरिक्तइति तथा सतीति प्रागभावध्वंसस्य प्रतियोग्यतिरिक्तत्वसतीत्यर्थः घटप्रागभाव
ध्वंसः प्रतियोग्यतिरिक्तइति नचैवं सतीति घटध्वंसप्रागभावोपि घटरूपप्रतियोग्यतिरिक्तः स्यात् ध्वंसप्रागभावयोरुभयोरपि कादाचित्काभावत्वेन तुल्यत्वादित्यर्थः
ततः किं तत्राह इतीति इतिप्राहेत्यर्थः तथा च यथा घटप्रागभावस्य ध्वंसः प्रतियोग्यतिरिक्तस्तथा घटप्रागभावध्वंसस्यापि प्रागभावो घटप्रागभावस्यो वाच्यः ध्वंसप्राग
भावस्यापि ध्वंसप्रतियोग्यतिरिक्तत्वादित्यर्थः ततः किं तत्राह तस्यापीति अत्र प्रागभावस्यापीत्यपि तस्यापीति ध्वंसस्यापीत्यर्थः ननु यादृशस्याभावत्वरूपं ध्वंसत्वमुक्त
तीत्या अनवस्थादोष इह तर्हि ध्वंसप्रतियोगित्वेत्तत्रैकालिकभिन्नाभावत्वरूपं ध्वंसत्वमस्तु अतत्ताभावादाचातैव्याभिचारणाय विशेष्यं त्रैकालिकवस्तुभिन्नप्रागभा
वेऽप्रतिव्याप्तिवारणाय सत्यन्तं तथा च सत्वेतुमेव ध्वंसत्वमितितेनेत्याह नचाम्यदिति ध्वंसलक्षणे ध्वंसत्वप्रवेशादात्माश्रय इत्यर्थः नच प्रागभावान्यताभावभिन्नत्वे सतितस्य
गभावत्वं ध्वंसत्वमतो नात्माश्रय इति वाच्यं प्रागभावत्वादिनिर्वचनस्यापि प्रध्वंसाभावभिन्नत्वघटितत्तया अन्योन्याश्रयापत्तेरित्याशयेनादिपदमिति बोध्यं ध्वंसत्वप्रागभा
वत्वमपि सखंडदुर्निरूपमित्याह एवमिति अयमभिप्रायः तत्तावदनादित्वे सति सान्ताभावत्वं प्रागभावत्वं घटध्वंसप्रागभावरूपे घटेऽनादित्वाभावेनाव्याप्त्यापत्तेः नापि प्रतियो।

गितारोध्याप्तः एवं चाविद्यानिवृत्तिरपि ब्रह्मसाक्षात्कारोदयानन्तरक्षणवर्ती कश्चिद्भावविकार इति तस्यामुक्ता वस्तुत्वभावस्तत्तदनिर्वाच्यत्वे कश्चिद्दोष इत्यपेतविद्या
वार्थः ननु वेवमविद्यानिवृत्तेः क्षणिकत्वे मोक्षः स्थिरपुरुषार्थो न स्यादितिचेत् अत आह सा नह्यविद्यानिवृत्तिः स्वयमेव पुरुषार्थ इति तस्याज्ञानसाध्यत्वमपेयते तस्याः
स्वचेदुःखाभावेतरत्वात् किंत्वखण्डानन्दापरकं संसारदुःखरहितविशोकैदृश्यखण्डानन्दस्फुरणं संसारदुःखोच्छेदश्च भवतीति तदुपयोगितया तस्यास्तत्वज्ञानसाध्य
त्वमुपेयते चेतन्सुखो वाय्यो दुःखाभावोपि अन्तोनस्वतः पुरुषार्थः सर्वत्र सुखाभावस्य स्वरूपसुखाभिव्यक्तिप्रतिबंधकाभावतया सुखोपयोगित्वात्

गिजनकाभावत्वं प्रागभावत्वं जनकत्वशरीरप्रविष्टसर्वत्रवृत्तित्वस्य कार्यप्रागभावकालवृत्तित्वरूपतया आत्माश्रयप्रसंगादेवं लक्षणान्तरमपि निरसनीयमिति तस्मादि
ति परामिमतप्रागभावादित्यर्थः ननु प्रागभावाद्यनंगीकारे तत्प्रतियोगिघटादिकार्यमनंगीकरणीयं तदंगीकारे चैतापत्तेरित्यत आह मध्य एवेति घटादिकार्यस्यच्छान्ति
रजतादिवद्रूपास्तरूपत्वाभ्युपगमात्तोक्तविरोधः ननु यथा परमते ध्वंसत्वादिकं दुर्निरूपं तथा सिद्धान्ते भावविकाररूपाद्युत्पत्तिस्थितिध्वंसा अपि दुर्निरूपा एवेत्याशं
क्यते षां दुर्निरूपत्वमलंकारायेत्याशयेनाह अनिर्वचनीयेति एवंचोक्त लोकवृद्धादिध्वंसस्य लक्षणकभावविकाररूपत्वेत्तिद्धसतीत्यर्थः ननु वेवमित्यादि उक्तदोषे एव प्र
हार्थः अविद्यानिवृत्तेर्मोक्षसाधनज्ञानसाध्यत्वोपपादनेन सिद्धान्तिनाक्रियमाणे तातिसिद्धतिमो विद्यानिवृत्तिरेव मोक्ष इत्यभिमतेति सर्वप्राणिनां प्रत्यक्षसिद्धत्वा भोगिम
वलेच्छाकातस्य भ्रममपनयतिभ्रांतोसीति अविद्यानिवृत्तेः पुरुषार्थत्वे तेनः तस्येति तस्याज्ञानसाध्यत्वोपगमो व्यर्थ इति शंकते किंत्विति अविद्यानिवृत्तेः स्वरूप
त्वात् दुःखाभावेतरत्वात् स्वयमपुरुषार्थत्वेपि पुरुषार्थसाधनतया तस्याज्ञानसाध्यत्वमुपेयत इत्याह अखण्डेति तदुपयोगितयेति अत्र यान्नदुःखनिवृत्तिरानन्द २
वाप्तिश्चेति द्वयमपि स्वतः पुरुषार्थमनेनतदुक्तार्थः अविद्यानिवृत्तिवद्दुःखनिवृत्तिरपि स्वतः पुरुषार्थो न भवति अतो ब्रह्मानन्दस्फुरणसाधनत्वेनैवाविद्यानिवृत्तेर्ज्ञा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न साध्यत्वमुपेयत इति मतमाह स्थिरत्वेति मुक्ताविति विशेषणात् संसारदशायां सुखवद्दुःखाभावोपि स्वतः पुरुषार्थ इति भवेतां वारयति सर्वद्वेति दुःखदशायां तस्मात्सुखस्य
भत तस्यापि सुखस्याभिव्यक्तिर्हि तत्स्फुरणविशेषाभावेन दुःखस्य तदभिव्यक्तिमतिविषयकत्वकल्पने तथा च तदभावस्य सुखाभिव्यक्तिविशेषतयैव कांक्ष्यमाणत्वेन सुखवत्स्वतः
पुरुषार्थत्वेनेति भावः सुखस्येव स्वतः पुरुषार्थकल्पने विनिगमकमाह सुखस्येवेति दुःखाभावस्य सुखविशेषत्वे दुःखाभावसाधनान्यपि सुखसाधनानि भवेति न
था च सुखसाधनेषु दुःखाभावसाधनेषु च सर्वत्र सुखसाधनताज्ञानस्यैव प्रवर्तकत्वं संभवति दुःखाभावस्य स्वतः पुरुषार्थत्वकल्पने तु तत्साधनेषु सुखसाधनत्वस्या-
बाधितत्वात्सुखसाधनताज्ञानात्तेषु प्रवृत्तिर्न संभवति न च तेषु दुःखाभावसाधनताज्ञानमेव प्रवर्तकमास्त्विति वाच्यं तथा सति प्रवृत्तिमात्रे प्रवृत्तिगतकारणभावप्रसंगा
त् न च तर्हि इष्टसाधनताज्ञानात्सर्वत्र प्रवृत्तिरस्तु दुःखाभावस्यापि सुखवदिच्छाविषयतया इष्टपदेन संग्रहोपपत्तेरिति वाच्यं प्रवृत्तित्वावच्छिन्नं प्रति कारणे इष्टसाधनता
ज्ञाने इष्टपदोपादानत्वजातेः प्रवेशकल्पने कारणतावच्छेदककलाघवं लभ्यते इष्टत्वरूपोपाधेः प्रवेशकल्पने तु कारणतावच्छेदकगौरवं च भवेदिति सुखस्येव स्वतः पुरुषा
र्थत्वपक्षे लाघवमिति भावः न च दुःखत्वमिति नोति स्वीकृत्येति शेषः प्रवर्तकत्व इति प्रवर्तकत्वकल्पन इत्यर्थः तत्साधनेति दुःखाभावसाधनेषु प्रवर्तकत्वस्य दुःखा।

सुखस्येव स्वतः पुरुषार्थत्वमनयोः सर्वेषामपि तच्छेषत्वमिति सुखसाधनताज्ञानस्यैव प्रवर्तकत्वे संभवति दुःखाभावस्यापि स्वतः पुरुषार्थत्वे परिकल्प्य तु तत्साधनत्वप्र
वृत्तिकेन प्रकारेण इष्टसाधनताज्ञानस्येच्छाविषयत्वप्रवेशेन गुरुघटितस्य प्रवर्तकत्वकल्पनायोगात् न च दुःखाभावपक्षे स्वतः पुरुषार्थः तच्छेषतया सुखकाम्यमि।
वैपरीत्यापत्तेः बहुकालदुःखसाध्येपि दारिकसुखजनके निंदितग्राम्यधर्मादौ प्रवृत्तिदर्शनात्क्षणिकसुखकालीनदुःखाभावस्य पुरुषार्थत्वे तु तदर्थं बहुकालदुःखा
नुभवायोगात् न च तत्र दारिकसुखस्य पुरुषार्थत्वेपि दोषतौल्यभावरूपसुखोत्कर्षापकर्षयोरनुभवसिद्धत्वेन तस्मिन्मुत्कृष्टसुखार्थं बहुकालदुःखा

भावसाधनताज्ञानस्य संग्रहायेत्यर्थः न च दुःखाभावपक्षेति न चेयं पंक्तिः केचन पातयति वैपरीत्यापत्ते दुःखाभावत्वरूपोपाधेरेव प्रवर्तकज्ञानकारणतावच्छेदकशरीरे
प्रवेशापत्त्या इच्छाविषयत्वरूपोपाधिप्रवेशापत्ताविव गौरवदोषस्य तुल्यत्वादिति वाच्यं सिद्धांते सुखस्यात्मरूपतया प्रत्यक्षव्यक्तित्वेन सुखत्वस्य जातित्वासंभवेन सो
पाधिरूपत्वेन च मन्वानस्य पूर्वपक्षासंभवात् इच्छाविषयत्वस्य च सुखत्वस्याप्युपाधिरूपत्वे सति सुखत्वप्रवेशोपि कारणतावच्छेदकगौरवाविशेषेस्तति विनिगमकाभा
वेन वैपरीत्यशंकायुक्तैवेति भावः सिद्धांते वस्तुतः सुखव्यक्तेरेकत्वेप्यौपाधिकभेदांगीकारेण सुखत्वस्य जातित्वादत्ते वैपरीत्यशंका न शक्यते इति मनसि निधा
यदोषांतरमाह बहुकालेति लोके हि दारिकसुखोद्देशेन बहुकालदुःखानुभवं मन्यमानस्याप्यगम्यागमनादौ प्रवृत्तिर्दृश्यते सा च दुःखाभावस्यैव स्वतः पुरुषार्थत्व
पक्षे न संभवतीत्यर्थः कुत इत्यत आह तत्रेति निंदितप्रवृत्तिस्थल इत्यर्थः सुखस्य दुःखाभावप्रतिपक्षपदे सुखकालीनो यो दुःखाभावस्तत्प्रेमवत्सुखस्य शेषत्ववाच्य

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ ले॰ कालीनतदीयदुःखाभावं प्रति तस्य शेषत्वासंभवात् तथा च तत्तत्कालीनदुःखाभावं तत्क्षणिकसुखद्विष्यवक्रकालदुःखानुभवांगीकारस्यावश्यकत्वादित्यर्थः नच तन्ने
व॰ टी॰ ति निर्दिष्टतमवृत्तिस्यत इत्यर्थः दोषतौल्यमिति वक्रकालदुःखानुभवांगीकारायोग्यरूपदोषसमतुल्यत्वमिति न चेत्यर्थः दुःखाभावस्यैव स्वतः पुरुषार्थत्वपक्षेऽपि तत्क्षणिक
५ सुखकालीनदुःखाभावो ह्युत्कर्षः कस्यचिदिति तत्राह दुःखाभावे त्विति अभावस्योत्कर्षादिर्जात्याद्यभावात् नम्रपगमादिति भावः तस्मादिति दुःखाभावस्य स्वतः पुरुषा
र्थत्वासंभवादित्यर्थः नित्यमेवेति तथा च जीवस्य स्वरूपतया सदाप्राप्तत्वासंभवात् अत्यन्तमुद्देश्यो न तदुपायेषु प्रवृत्तिर्नस्यादिति भावः नित्यतया तस्य प्राप्तितत्वमस्यादिश
ति सिद्धांतमंगीकरोति सत्यमिति औपचारिकं तस्य प्राप्यत्वमाह नित्यप्राप्तोऽपीति अनवच्छिन्नानंदो नित्यप्राप्तोऽप्यविद्यया अप्राप्तकल्पत्वेनोनश्यतीति संबंधः तथापि प्राप्यमा
नत्वात्तस्मात्तदुद्देशेन तदुपायेषु प्रवृत्तिर्युज्यत इत्यर्थः तमिति स्वरूपानंदमात्मानंदविपरीतं तं दुःखात्मकं संसारं प्रापयत्यस्मादित्यर्थः अकृतार्थेति स्वरूपानंदाप्राप्तिरित्यर्थः
नुभवायोगात् न च तत्र तत्क्षणिकसुखस्य पुरुषार्थत्वेऽपि दोषतौल्यं भावरूपसुखेऽवत्कर्षापकर्षयोरनुभवसिद्धत्वेन तत्क्षणिकसुखस्य स्वार्थवक्रकालदुःखानुभवोप
पत्तेः दुःखाभावे तु तत्कर्षापकर्षासंभवात् तस्मात्सुखाकांक्षीसंसारदुःखनिवृत्तिमपि स्वविद्यानिवृत्तिवत्सुखविशेषमनवच्छिन्नानंदमात्मन एव स्वतः पुरुषार्थमित्याह तत्त्वन
वच्छिन्नानंदः प्रत्यक्स्वरूपतया नित्यमेव प्राप्तः सत्यं नित्यप्राप्तोऽप्यनवच्छिन्नानंदस्तमात्मतत्त्वस्य तद्विपरीतमर्थं प्रदर्शयंत्याऽविद्यया संसारदशायामप्राप्तकल्पत्वेन तात इति अहंता
र्थभ्रांत्विवार्तितायां तस्यां निवृत्तनिखिलानर्थविद्येपेसकंठगतविस्मृतकनकाभरणवत्प्राप्यत इवेत्योपचारिकी तस्य प्राप्तिर्वक्तव्येति केचित् अन्ये तु संसारदशा
यां नास्तीत्यप्रकाशादिवत्त्विवकारयोग्यत्वरूपाज्ञानावरणफलस्य ममनिरतिशयानंदो नास्तीति प्रमायस्य सर्वसिद्धत्वात्तत्कालेऽवनभूतोऽकश्चित्प्रमानंदस्याभा
वः कात्स्न्यनिकोयावदविद्यामनुवर्तते अविद्यानिवृत्तौ तन्मूलत्वान्निवर्तत इति यस्मिन्नहमग्निमत्तारण इत्यादि लक्षणानुशयेन मुख्यमेव तस्य प्राप्यत्वमित्याहुः
अपरे तु वेदस्यावरुद्धावधित्वात्संसारदशायां सदप्यनवच्छिन्नसुखं मापरोक्षाभावान्न पुरुषार्थः न चेत्स्वरूपज्ञानेनापरोक्षे तदा प्राप्तिस्तस्य सर्वदा स्वरूपसुखा
निवर्तेति अविद्यायां निवृत्तायां निखिलानर्थात्मकविक्षेपरहितस्वानंदः प्राप्यते यथास्वकंठगतमेव विस्मृतं सत्कनकाभरणं प्राप्यमाप्तमप्यमतत्कृतविक्षेपलव
लानर्थनिवृत्तिमात्रेण प्राप्यते न तत्प्राप्याभरणमात्मीयवस्तुत्वात्तस्य प्राप्तिरस्तित इत्यर्थः एतस्यैवानंदस्यामातिभूतानि मात्रामुपजीवंति श्रुतेरानंदं ब्रह्मणो विद्वानिमा
निवेद्यात्मप्रसिद्धो निरतिशयानंदो नास्तीत्यनुभवः सर्वसंप्रतिपन्नस्तथा च प्रमाणरूपतया नित्यमेव तादृशानंदे विद्यमानेऽपि तदभावप्रमायदर्शनेन वास्तवस्य तदभावस्यास
भवात्तदविद्यावरणमर्थान्तरस्थितिकस्यानादेः कात्स्न्यनिकाभावस्य तदभावप्रमया बलेन तत्तत्कल्प्य तत्रावरणस्वरूपमाह नास्तीति निरतिशयानंदोऽमेन प्रकाशत इति अप्रका
शमानत्वात्त्रात्मीयवस्तु इति अवकारस्य सदाभावादावरणस्य च सदा सत्त्वायोग्यत्वपश्चतथावत्तमिति बोध्य निवर्तत इति अज्ञानस्याभावइति शेषः इत्यतो ब्रह्मानंदाभावप्रा ५
पनफलं ब्रह्मानंदस्य मुख्यप्राप्यत्वंदर्शयति इतियामित्रिति ज्ञानेन तत्र श्रीमत्तरणे निवृत्ति वायानंदसंवित्तानाभावेन च साधितस्य निरतिशयानंदस्यैवाभावस्यैव सत्त्वमितिलद

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ग्गमन्त्वात्रिंशति शाखानं प्रमाणमस्यापि भुक्त्वमेवमाप्यत्वमित्यर्थः ब्रह्मानंदस्वरूपमात्रं न तु कपार्थः किं तु तस्यापरोक्षं तत्त्वागुविद्यानिवृत्ति द्वारा विद्यासाध्यमेव न तु तद्विद्योप्या
न्नागन्त्वीति मम माह अपरेति विद्यामाप्यमानेदापरोक्षं स्वप्रकाशचैतन्यस्वरूपं हूतिरूपवाउभयथापि न सम्भवतीति शंकने नंभंति अपरोक्षं हि स्वरूपावरणानुकूलचैत
न्याभिन्नत्वं न तु संसारदशायामाहृनस्यापि ब्रह्मानंदस्य वर्तनपंच ब्रह्मानंदस्य स्वप्रकाशानुकूलसाक्षिचैतन्याभेदस्य सदा ब्रह्मानंदस्य तत्त्वादित्यर्थः तदपीति संसारकाल
प्यास्ति तथा च न तस्य प्राप्यत्वमिति भावः तस्येति. स्वरूपज्ञानस्येत्यर्थः अपरोक्षत्वमीरावे शापाश्चावृतत्वनिवृत्तिस्तस्याः संपादन द्वारा ब्रह्मानंदापरोक्षविद्यासाध्य
मिति तस्माद्यथा न कर्तृत्वाद्यपरोक्षत्ववादे निर्णीतमर्थं स्मारयति न हीत्यादिना तदभिन्नसंति अभिव्यक्तचैतन्याभिन्नस्येत्यर्थः तदभेद इति अज्ञानावृतचैतन्याभिन्नत्वमि
त्यर्थः तिरस्कृतत्वापरोक्षस्येति चैतन्यरूपस्येत्यर्थः नहूतिरूपस्यानौ न मुक्तावपरोक्षानुपपत्तिरित्यर्थः चैतन्याभेदमात्रमिति अर्थापरोक्षत्वे वचने भिन्नाहृत
मर्थाविशेषणमात्रपदेन व्यवच्छिद्यते न चैवं घटादावपि चैतन्याभिव्यक्तौ सत्यां तदभिन्नस्य घटगंधस्याप्यपरोक्षतापत्तिरिति वाच्यं धर्मादेः साक्षित्वप्रसंगस्यानाहृत
भिन्नत्वान हूतिज्ञानेनापरोक्षत्वेन मुक्तावपीति वाच्यं न हि स्वरूपावरणानुकूलचैतन्याभेदमात्रमपरोक्षत्वं घटादावच्छिन्नचैतन्याभिव्यक्तौ तदभिन्नस्य तत्कर्थस्यापरोक्षता
पत्तेः किं त्वनाहूतार्थस्य तदभेदः तथा चानाहूतत्वाशास्तत्वसाक्षात्कारेऽस्येति निराशंकत्वापरोक्षस्य विद्याप्राप्यत्वफलत्वमित्याह ऽ इतरेति तत्त्वस्वरूपावरणानुकूल
चैतन्याभेदमात्रमपरोक्षत्वे तथाप्यज्ञानमहिम्ना जीवभेदवाञ्छितानंदभेदोऽप्यस्तीति संसारदशायां गुरुपान्तरस्य गुरुपान्तरे चैतन्यापरोक्षत्वदनवच्छिन्नस्वा
परोक्षमपि नास्ति मुक्तानन्दितेऽनुविदानंदभेदप्रविलयान्नदापरोक्षमिति तस्य विद्यासाध्यत्वमाह ऽ अथ विद्योदये सत्युपाधिविलयादपेतजीवभावस्य किमीय
रभावापत्तिरुत्तस्य कृत्स्नभावेनावस्थानमिति विवेचनीयं उच्यते एकजीववादे तदेकाज्ञानकल्पितस्य जीवेश्वरविभागादिकृत्स्नभेदप्रपंचस्य तद्विद्योदये विले
सादिचैतन्याभिन्नस्याप्यपरोक्षताद्वर्शनेन न तु हृदयंगंधस्याप्यभिव्यक्तघटाद्यवच्छिन्नचैतन्याभिन्नस्यापरोक्षताभावोपपत्तेः न च यमीदृशस्त्वयोपपत्त्वापरोक्षाभावः इति वाच्यं
तथा सति ब्रह्मनोपि वाच्य पहृत्याभिव्यक्तचैतन्यप्रतिफलत्वे तेन गंधस्यापि योग्यत्वकल्पने न तदापरोक्षासक्तेरिति भावः तर्हि स्वरूपानंदस्य सदा स्वस्वरूपावरणानुकूलसाक्षि
चैतन्याभिन्नत्वसत्त्वादापरोक्षस्य विद्यासाध्यत्वानुपपत्तिरित्याशंक्याह तथापीति तावन्मात्रस्यापरोक्षरूपत्वेपीत्यर्थः यथा एकस्य गुरुपस्य गुरुपान्तरचैतन्यापरो
क्षेनास्ति तथा जीवस्य संसारदशायां मनवाक्छिन्नानंदापरोक्षमपि नास्ति जीवानामपरस्परभेदवत्त्वादि चैतन्यब्रह्मानंदयोरप्यविद्यकस्यानादिभेदस्य सत्वेन ब्रह्मानंदस्य
स्वरूपावरणानुकूलसाक्षिचैतन्येनाभेदाभावाद्वा तत्त्वाभेदस्य च परस्परभिन्नजीवसाधारणस्य विद्यमानस्याप्यकिंचित्करत्वादित्यर्थः प्रविलयादिति तथा च तत्त्वज्ञानस्या
ज्ञानतत्कार्यकृतभेदनिवृत्तिद्वारा तदवच्छिन्नानंदापरोक्षसंपादकत्वात्तादृशानंदापरोक्षस्य तत्त्वज्ञानसाध्यत्वं युक्तमित्यर्थः इति विवेचनीयमिति इत्याकांक्षायामाविर्भ
वतव्यमिति प्रश्नार्थः मननभेदेन विवेकदर्शनात् उच्यत इत्यादिना तदेकाज्ञानेति तस्य जीवस्य एकमज्ञानं तत्कल्पितेनेत्यर्थः जीवस्य कत्वोत्तरीय सत्ताज्ञानमप्य
केमेव तथा च तस्यैकजीवस्य यत्रज्ञानमनःकरणोनत्वसाक्षात्कारोदये सत्यज्ञानस्य देवतिर्यङ्मनुष्यादिरूपस्य प्रमातृसाधारणस्य सत्कार्यस्य तत्र सिंचेवेदांनिः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ ले॰
वृ॰ टी॰
५

शोकंप्रविलापनादिरर्थः नचैवंमुक्तानंतरंकरणोमन्ननवज्ञानेनैवमस्यतस्यसर्वप्रमात्साधारणसंसारस्यनिवृत्त्वादिदानींसंसारानुपलब्धिप्रसंगइतिवाच्यं मुक्तादिमुक्तौ
मानाभावाच्चकुकमेहेतुरिक्तंप्रतिपादकप्रमाणस्यसाम्प्रपरतायाः प्राग्दर्शितत्वादितिभावः एकजीववादेप्रसक्तंसंसारमपाकृत्यनानाजीववादेऽपरंकेचिदाहेति अनेकेति कश्चिज्जीवो
बद्धः कश्चिज्जीवोमुक्तइतिव्यवस्थाभ्युपगमइत्यर्थः नानाजीववादेमुक्तेश्वरभावापत्तिरितिमनसिनिधायतत्रतत्त्वमेवमाह यद्यपीति अनुवर्ततइति तथाचनानाजीव
वादेमुक्तस्यवर्तमानविधयापापावच्छिन्नविवक्षुरुषोत्तमाविद्याकृतेश्वरभावापत्तिस्संभवतीतिभावः नन्वेवंयद्यपीमुक्तिरनुपपन्ना तदुक्त्याप्रियद्यपीश्वरभावापत्तिः
संभवति तथापिनसंभवतीत्यर्थप्रतीतेरितिचेन्नायुदोषः नानाजीववादोहिचक्रवृथस्तथाचसर्वमुक्तानानाजीववादेऽप्युक्तेश्वरभावापत्तिर्नसंभवतीतियद्यपीमु
क्तस्यपीदेतदेवप्रपंचयति तथापीत्यादिना विवक्षतेति नतप्रतिप्रतिविम्बावेशोऽप्यस्यरूपणाचस्यानमित्येवकारार्थः एवकारार्थंस्फुटमाह अनेकेत्यादिनाप
कस्यचैतन्यस्यसमर्थः प्रतिविम्बान्तरत्वापत्तिसंभवाभ्युपगमेवाधकमाह नसंभवइति दृष्टान्तमपंचयति अतएवेति अनवस्थापत्तेरेवेत्यर्थः यदवच्छेदेनेति एकचैतन्यमेयंचैतन्य
प्रदेशावच्छेदेनमुक्तिसत्यप्रदेशावच्छेदेन नचैतन्यस्यपाधेतरसंबंधसत्तिपुनर्बन्धापत्तेरित्यर्थः यच्चैतन्यप्रदेशोमुक्तिसत्यबन्धापत्तेरित्यावत अन्येदंचितं चैतन्यमन्तावस्वतो

यावन्निर्विशेषचैतन्यरूपेणावस्थानं अनेकजीववादमभ्युपेमवद्धमुक्तव्यवस्थायांगीकारे यद्यपिकस्यचिद्विद्योदयेनतदविद्याकृतप्रपंचस्यविलयेपिबद्धपुरुषांतर
विम्बाहतोजीवेश्वरविभागादिप्रपंचोनुवर्तते तथापिजीवईश्वरोपिप्रतिविंवविशेषइतिपक्षेमुक्तस्यविम्बभूतविशेषचैतन्यरूपेणैवावस्थानं अनेकोपा
धिपेकस्यप्रतिविम्बस्यैकोपाधिविलयेतत्प्रतिविंवस्यविंवरूपेणावस्थानौविम्बेनप्रतिविंवान्तरत्वापत्तसंभवात तत्संभवेकदाचिज्जीवरूपप्रतिविंवान्तर
त्वापत्तेरुचविश्वेनावच्छेदकपदार्थेऽवमुक्तस्यपुनर्वन्धापत्तेः अतएवानेकजीववादेऽवच्छेदपक्षोनाद्रियते यदवच्छेदेनमुक्तिस्तदवच्छेदेनान्तःकरणान्तरसंसर्गेण
रपिवंधापत्तेः प्रतिविंवोजीवः विम्बस्थानीयईश्वरइत्यभयानुसतेमुख्यचैतन्यमीमिनिपदेन मुक्तस्ययावत्सर्वमुक्तिनावत्सर्वज्ञत्वसर्वकर्तृत्वसर्वेश्वरत्वसत्यकामत्व
नित्यमुक्तेतस्यचानादिकालप्रवाहविकेन्नस्योपाध्युपहितस्यवाजीववंधप्रसंगेतिस्थितिः तथाचमुक्तेः सर्वप्रपंचोपाधिपरतंत्रस्यचैतन्यप्रदेशस्यवंधप्रासीत्ततस्यपुनर्वं
यद्यापारयितुंशक्यतेमुक्तिकालेतदुपाधिनिवृत्त्यानंतरंतत्रस्यसर्वबंधाप्रपञ्चस्यनिवर्तत्वान्नापिमुक्तस्यमुख्यचैतन्यस्यतदापादनंसंभवति तस्यवद्धजीवान्तरो
पाधिसंसर्गेजीवान्तरत्वापत्तावपिपूर्ववंधोवद्धःसन्मुक्तिंगतस्तस्यबंधाप्रसक्त्याऽनवंन्यापत्तेरिष्टत्वयोगात् किंचमुक्तचैतन्यस्यान्तःकरणान्तरसंसर्गेणतदुपाधिक
जीवान्तरत्वापत्तौतस्यायोग्यत्ववर्त्तसंसारीसन्नूकश्चिन्मुक्तः सोऽहमनः संसारेऽप्यस्मत्संख्यानंतत्वान्नसंभवति अनेकजीवस्यवद्धजीवस्यचोपाध्येकत्वाभावात्तथा
चैवंजीवान्तरत्वापत्तिरपिकिंचित्करेति नदोषावहा एवंसर्वोक्तमुक्तस्यप्रतिविंवरूपजीवान्तरापत्तिरप्यकिंचित्करेति नतुनानाजीववादेयदिमतिविंवेश्वरपदेन ५
तस्येश्वरभावापत्तिर्नसंभवति अवच्छेदपक्षेचमुक्तिरेवनसंभवति तर्हीश्वरभावापत्तिस्तर्हिकस्मिन्पक्षेमुक्तस्येश्वरभावापत्तिरिष्यतेतत्राह प्रतिविम्बोजीवइति
अस्मिन्पक्षेसर्वेषांजीवानांमुक्त्यनंतरंमुक्तस्यनिर्विशेषमुख्यचैतन्यमात्ररूपेणैवावस्थानं तत्सर्वबंधोपाधीनांनिःशेषविलयेचविलीनत्वेनजीवेश्वरविभागा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भावादिमाशयेनाह यावदिति ननु ततः सर्वमपि बिंबप्रतिबिंबोभयात्मस्तत्स्वरूपेणैवावस्थानमस्तु तथा सति निर्गुणविद्याफलभूतायामुक्तेरैक्यरूपप्रति
पादकस्य तत्तीयाध्यायोक्तिमपि करणस्य समञ्जस्योपपत्तेरित्यत आह यथेति तदानीमपीति एकदर्पणापगमकालेपीत्यर्थः एकस्मिन्निति एकस्मिन्प्रतिबिं
बे रूपे विद्योदये सतीति तेन विद्योदयेन तस्य विंडध्वेपाधिलये सतीति तत्प्रतिबिंबस्य मुक्तस्य प्रतिबिंबजीवस्येत्यर्थः ननु मुक्तस्य निरुपाधिकत्वात्कथं तस्यैश्वर्यं संभवती
तिशंकते न च मुक्तस्येति परिहरति तदविद्येति तस्य मुक्तस्याविद्याभावेपीत्यर्थः तत्राविद्यानानात्वव्यवहारेण विद्याप्रतिबिंबा एव जीवा अन्तःकरणानि तु तेषां
केवलत्वाद्युपाधय इति सिद्धान्तं तथा च मुक्तस्याविद्यकमैश्वर्यमित्युपगमात् परमार्थतएकरूपेव सदा मुक्तिरिति तत्तीयाध्यायोक्तिमाधिकरणविरोध इति भावः
ननु जीवस्य संसारितैव यथा स्वाविद्याकृतेन तथाऽऽईश्वरस्याप्यैश्वर्यं स्वोपाधिकृतमेव वाच्यं तथा च मुक्तस्य स्वोपाध्यभावान्नैश्वर्यं संभवतीति शंकां निराकरोति नस्त्रीति त

दिगुणपरमेश्वरभावापत्तिरिष्यते यथानेकेषु दर्पणेष्वेकस्य मुखस्य प्रतिबिंबे सत्येकदर्पणापगमे तत्प्रतिबिंबो बिंबभावेनावतिष्ठते न तु मुखमात्ररूपेण तदा
नीमपि दर्पणान्तरसन्निधानप्रयुक्तस्य मुखप्रतिबिंबत्वस्यानपायात् तथैकस्य ब्रह्मचैतन्यस्यानेकेषूपाधिषु प्रतिबिंबे सत्येकस्मिन्प्रतिबिंबे विद्योदयेन तदुपा
धिविलयेन तत्प्रतिबिंबस्य बिंबभावेनावस्थानाच्च मुक्तस्याविद्याभावात् तत्सकाशत्वादिगुणविशिष्टसर्वेश्वरत्वानुपपत्तिः तदविद्याभावेपि त
दानीं बद्धपुरुषान्तरविद्यासत्त्वात् न हीश्वरस्येश्वरत्वे सत्यकामादिगुणविशिष्टत्वं च स्वाविद्याकृतं तस्य निरञ्जनत्वात् किं तु बद्धपुरुषाविद्याकृतमेव तत्त्वमेव
युक्तं न च यथाक्रतुरस्मिन् लोके पुरुषो भवति तथेतः प्रेत्य भवतीति तं यथा यथोपासते इत्यादिश्रुतिषु सगुणोपासकानामपीश्वरसायुज्यश्रवणात् मुक्तेः स

त्यैकमीश्वरस्योपाधिरविद्या किंवा तदतिरिक्ता माया नान्त्यः अविद्याप्रतिबिंबस्य तस्य चैतन्यस्य जीवाश्रिताविद्याभिरैश्वर्यसम्भवेन तदतिरिक्तमायोपाधिकल्पनावैयर्थ्यात्
नाद्यः जीवगततत्त्वज्ञानेन तत्तदविद्यानिवृत्तिरिति क्रमेण सर्वजीवमुक्त्यनन्तरमपि मायाया निवर्तकाभावेन तदापि मायोपाधिकप्रसंगात् अविद्यानामपि बिंबभूतेश्वरसंब
धित्वेनेश्वरस्य तासु विक्षेपशक्तिप्राधान्येन मम माया इत्यादिनिर्देशोपपत्तेश्च एवं च यद्यपि प्रतिपादकवाक्यानुसारिभिरिन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते यो योनिं योनिमधि
त्यादिश्रुतिवाक्यैरविद्यानानात्वसिद्धौ मायाभिरित्याद्येकवचनस्य जात्यभिप्रायत्वोपपत्तेश्च तस्मान्नान्त्यः कल्पः संभवति नाद्य इत्याह स्वाविद्याकृतमिति स्वाश्रिताविद्या
कृतमित्यर्थः निरञ्जनत्वादिति शोधनाप्रयत्नादित्यर्थः बद्धपुरुषेति अविद्यानां जीवाश्रितत्वं च प्रथमपरिच्छेदे निरूपितमस्माभिरिति नन्वेतन्निरूप्यते ननु तर्हि निर्गु
णब्रह्मविद्याफलभूतायां मुक्तावपीश्वरसायुज्याभ्युपगमे सगुणविद्याफलादविशेषापत्त्या सगुणनिर्गुणयोर्विद्ययोः फलभेदो न स्यादित्याशंक्यान्यथा करोति न
वेत्यादिना यावदारब्धकर्मक्षयानन्तरं यावदस्मिन् लोके भवति तावद्ब्रह्मदेहपातानन्तरं प्राप्नोति यथाक्रतुरिति श्रुत्यर्थः तमीश्वरं यथा यथा येन येन गुणेनोपासते न वि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ ते॰ च॰ टी॰ ६

ति सगुणोपासकेनाहृत्यमेवं नमाश्रुत्वेतीत्यर्थः सगुणोपासकं प्रकृत्य श्रुतमस्मोति स्वराज्यमितिश्रुतिवाक्यमादिशब्दार्थः श्रुतिविरोधापत्तेरिति तथा च सगुणोपासकानां ब्रह्म
लोकं गतानां निर्गुणविद्याश्रवणमपर्थ्यस्यादिति भावः फलभेदं दर्शयति सगुणेत्यादिना जगदिति सकलजगत्सृष्टिसंहारकर्तृत्वलक्षणव्यापारं वर्जयित्वा तत्र भोगोप
करणभोग्यभोगोपकरणमात्रसृष्टिसामर्थ्यरूपमैश्वर्यं सगुणोपासकानां भवितुमर्हतीति ननु सकलजगद्व्यापारः सत्त्वनिरतिशयस्य परमात्मन एव कुतः श्रुतिकारात्तस्य तद
नादिसिद्धत्वात्केवलं परमात्मन एव सह तत्र तु उपासकानामसन्निहितत्वाच्च इतश्च सगुणोपासकानां न निरंकुशमैश्वर्यमित्याह भोगेति उपासकानां नित्यसिद्धेन पर
मेश्वरेण हिरण्यगर्भमात्रविषयभोगान्वेषणेन भोगमात्रसाम्यगमकम् कस्मात्त्वादित्यर्थः तथा च श्रुतिमाह श्रुतो वे खलु मीयते लोको सावितित उपासकेषु समीप
गतेश्वमाह हिरण्यगर्भः यथा खल्वाय्योमतल्लदेणाभुञ्जतेनेतवाप्यसावापलक्षणपदार्थलोकभोगपरतित्यर्थः संकल्पादेव तु तच्छ्रुतेरितिनिहृत्येणतेषामीश्वरव
तत्समसंकल्पत्वव्यवस्थापनात् कथं जगद्व्यापाराभाव इत्यत आह संकल्पमात्रादिति यं यं काममपेक्षादिरूपं कामयते स सकामः संकल्पादेव समुत्तिष्ठतीति भो

गुणविद्याफलाफलविरोधापत्तिः सगुणोपासकानामैश्वर्यसाम्याभावात्त्वविद्यानिवृत्तिर्नवा तन्मूलाहंकारादेर्विलयः आवरणानिवृत्तेर्नो ऐश्वर्यं तद्दृष्ट
गणजगद्व्यापारवर्जप्रकरणदर्शनाच्चेति हितत्वाच्च भोगमात्रसाम्यलिंगाच्चेत्यादिसूत्रोक्तन्यायेन तेषां परमेश्वरेण भोगपर्यन्तमेव संकल्पमात्रात्त्वभोगपर्याप्ति सं॰
द्वियादेहेन्द्रियवनितादिसृष्टिसामर्थ्यमपि सकलजगत्सृष्टिसंहारादिस्वातंत्र्यलक्षणं न निरवग्रहमैश्वर्यं तेषां नानाविधनिःसंबंधिविधमीश्वरभावं प्राप्तानां तेषां विवित्तिम
हत्तोविरोधस्य संभवात् न च परमेश्वरस्य परत्वाज्ज्ञानाद्यवतारेन परविद्वद्दुःखसंसर्गादिश्रवणात् मुक्तानामीश्वरभावेपुनर्दन्यापत्तिः तस्य विप्रपापमोचनत्वा
दिसहकृतमर्यादापरिपालनायकथंचिद्विद्वद्दुःखाद्यापादितत्वस्य प्रसापयितुं नरत्वदीश्वरस्य तदभिनयमात्रपरत्वात् श्रमस्यानस्य निसर्गमुक्तत्वनिरवग्रहत्वात् असमा

न्यादिपदार्थानामेव प्रतीतौ संकल्पमात्रसिद्धत्वप्रतिपादमात्रावगमात् विषयमेवोपासकानां सर्वसंकल्पत्वमिति सूत्रतात्पर्यान्तहिरोधइतिभावः निःसंबंधिवंधामिति स
र्वात्मनेत्यर्थः तत्सर्वमिति श्रुविद्यानिवृत्त्यादिकं सर्वांतःसर्वमित्यर्थः परममुक्तस्येश्वरभावापत्तौ बाधकमाशंकां निराकरोति न चेत्यादिना परमेश्वरस्येति श्रीमहावि
ष्णोरित्यर्थः श्रीकृष्णाद्यवतारप्रादिशब्दार्थः तपस्विनेति आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजमित्यादिश्रीरामवाक्यैः स्वस्त्रीकार्यविष्णुत्वलक्ष्मीभर्तृत्वादिविषयज्ञा
नाभावमातन्राज्यनाशोवनेवासः सीतानाशो हि जोहत ईदृशीयं मम लक्ष्मीर्निर्दहेदपि पावकं न मद्विधो दुष्कृतकर्मकारीत्यादिभिः श्रीरामवाक्यैरेवाननदुःखित
प्रतीतेश्चेत्यर्थः सुग्रीविद्वारणनाशनादिवाक्यावगतेश्चेत्यादिकमादिपदार्थः तस्याभिनयमात्रपरत्वादिति संबंधः तस्ये समस्तसुवर्त्तितेत्यादिश्रवणस्येन्य
र्थः कथंचिदित्यस्य स्वेकैयमर्थः विप्रशापमोचनत्वादिरूपाधास्तेन परमेश्वरेण कृतामर्यादावस्थानस्यपरिपालनायेत्यर्थः सर्वज्ञस्यापि श्रीरामस्य महादेवस्य यं॰ ६
स्येत्यादिवाक्ये सन्निधौ आत्मानं मानुषं मन्ये इत्यादिवचनेनदेवानां सन्निधौ मनुष्येणाविनयं च कर्तव्यः नतु मार्गलौकनन्तवनवासनेनैर्थाभवादिने

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यापरमेश्वरकृतामर्यादापरिपालितापचमस्यापिमन्वन्तरेणांहितार्थायगुरुरूपीअसंशयापादिलक्षणमर्यादापरमेश्वरेणकृतास्ताःसर्वाअपितदातदाश्रीरामहात्मायेलोक।
हितार्थायानुष्ठितास्तासांसमूहार्थमादिपदं अगिति अत्र शापस्यस्वपतनरूपांगीकारस्यचसत्त्वमनुष्यलोकेप्रकाशयितुमित्यर्थः तत्प्रकाशनफलंचश्रेयोर्थिनोवि
प्रशापादिभीतिभीमादितिहृतिद्वारान्वेयुःमातिरेकस्तत्रशापादिकंचवाल्मीकीयेउत्तररामायणेअक्ते तथाहि वसिष्ठसत्रिर्योद्भावत्यंशतिदुर्वासाः स्तएवराजन्पुराहृते
अपादेवासुरेयुद्धे दैत्याः सुरैर्हन्यमानाभृगुपत्नीमुपाश्रिता :तयादत्ताभयास्तत्रन्यवसन्निर्भयास्तदा तयापरिगृहीतांस्तान्दृष्ट्वाक्रुद्धः सुरेश्वरः चक्रेणशितधारेणभृगुप
त्न्याःशिरोहरत् ततस्तान्निहतांदृष्ट्वापत्नींभृगुकुलोद्भवः शापासहसाक्रुद्धोविष्णुंरिपुबलार्दनं सरूषाविसोर्जनदीश्वरस्यशापानभिभाषितमविचार्येत्यर्थः यस्मादवध्यां
मेभार्यामवधीःक्रोधमूर्च्छितः तस्मात्त्वंमानुषेलोकेजनिष्यसिजनार्दन तत्रपत्नीवियोगंत्वंप्राप्स्यसेबहुवार्षिकं एवंशापंभृगुर्दत्वाविष्णुदेवस्यविश्वथे विष्णुशक्तिमविद्वान्
सःप्रपेदेशापमुक्तो विष्णुनाकिलविक्रान्तान् विष्णोःशापंदत्वापश्चात्हिंसितःकिंप्रतिहतंशापंसत्यात्मानेप्रतिपुनःशापंज्ञात्वाचयथाभीतिमापन्नवान् व्यथितस्यशापेनसहदत्तावि
मेतानापाशत्यर्थः चिरकालमेतत्ताअच्छायाथतमसोहतः इत्युक्तासर्वविषयस्यैनेकृपांचकृअपभक्तिभिः एनेचिरकालपापाथतमसाहतेभृगुः दृष्ट्वार्देवमनविशेषोभृगुणाकृता

अथिकराहितमादिश्रुतिविरोधात् तस्मान्नावतार्दमुक्तिपरमेश्वरभावोमुक्तस्येति विवेश्वरभावेनकश्चिद्दोषः अयमेवपक्षःश्रुतिसज्ञाप्याहानाणः तथाहिसमन्व
याध्यायेतावद्दहराद्युत्तरेभ्यस्माधिकरणेअथयदिदमस्मिन्ब्रह्मपुरेदहरंपुण्डरीकंवेश्मदहरोस्मिन्नन्तराकाशइत्यादिश्रुतिनिर्दिष्टोदहराकाशोनभूताकाशोनापिजीवः

किंतर्हिईः ब्रह्माभिन्नस्मिन्नतेउत्तरेभ्यःहेतुभ्यःपंचकृत्पयागतोः सकाशात्रिःतारितवेत्यर्थः सचपापःउत्तरेभ्योमंदेभ्यःगरयाब्रवीत् रत्नाध्वमास्त्वितिश्रेष्ठा
शापान्मत्पुरतःस्थितानात् श्रुत्वातम्भृगुवाक्यंतमाह्वःपरमर्षयः त्वमेवब्रह्मयावाक्यादेत्त्वयमानमहर्षिणा त्वमेवेति अस्माभिःत्वमेवपीत्यर्थः नारायणमपश्यस्तत्रैव
वेगसप्तन नारायणमेवअपश्यन्नाम:पात्र:स्वामीचापितमित्यर्थःभृगुःनारायणापितोविष्णुरामतस्त्वरितंभृगुः कृतापराधमपिभृगुंभक्तवात्सल्यात्त्वरयायाज्ञानदृस्त्यर्थःमा
भैर्भृगोन्दतेचापिकर्नाभविष्याहंजन्मनि अन्तेनभविष्यतोत्यर्थः संमोचयित्वाशापात्त्वामहमेनमस्कृतवान् श्रीगीकृतवानित्यर्थः अर्चयामासतंदेवंभृगुःशापेनपी
डितःततोब्रवीद्देवदेवःभीतिमाभक्तवत्सलःलोकानांहितार्थायशापंतंग्राह्यमुक्तवान् तवचहितार्थायेतितुशब्दार्थः इतिशापोमयातेजाभृगुणापूर्वजन्मनि शृणाग
तःसएवत्वंततवपोर्थिवसत्तमरामइत्यभिख्यातस्त्रिषुलोकेषुमानदेति ग्रहनिर्याअहसेमादिसमस्तदेवदेवत्वादिशालिपादकरामायणवचनैरेवश्रीमहाविष्णोर्लीलाहि
तार्थायश्रीरामरूपेणावतीर्णस्यतमस्विशेषस्येश्वराणमभिनयमात्रपरमितिभावः अग्रसर्येति तस्याभिनयमात्रपरत्वानंगीकारइत्यर्थः तस्येति नारायणाद्ब्रह्माजायतइत्यं
तर्भहिश्रुतस्सर्वव्यापनारायणस्थितइत्यादिश्रुतिसमस्तसिद्धस्येश्वरस्येत्यर्थः एवतन्त्रान्तर्यामिमतःएवसर्वेश्वरःततस्तम्मन्यामपिकस्यचित्पतेस्वोध्वनःपरमाप्नोतिन
हिमोःपरमंपदमित्यादिश्रुतिभ्यःनारायणस्यनित्यमुक्तत्वसर्वेश्वरत्वसमाधिकाररहितत्वमुक्तप्राप्यत्वादिश्रवणेनतद्विरोधप्रसंगादित्यर्थः तस्मादिति मुक्तस्येश्वरभावापत्तौ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ले॰
चं॰टी॰
७

बाधकाभावादित्यर्थः न तु बाधकाभावेपि साधकमानं विना कथमीश्वरभावापत्तिर्मुक्तस्य सिध्यतीत्याशंक्य तत्प्रमाणमाह अयमेवेति अस्मिन् ब्रह्मणः परमात्मनउपलब्धिस्था
नभूते पुरे शरीरे यदिदं दहरमल्पं पुंडरीकमस्ति वेश्माकारमस्मिन् पुंडरीके अंतर्दहर आकाशोयः अनंतः संभृतोकाशो वाजीवोवापरमेश्वरोवेति संशये त्रोवित्तोलाद्भूताकाश
इत्येकः पूर्वपक्षः आकाशाद्विशेषणाद्दहरत्वलिंगाद्दल्पोपाधिपरिच्छिन्नो जीवइति द्वितीयः पूर्वपक्षः पक्षद्वयनिषेधपूर्वकं सिद्धांतं वदन् सूत्रमाचष्टे नभूताकाश
इत्यादिना आकाशे बहुभवे दश उदाहरति उभे इति अस्मिन्नंतर्दहराकाशे समाहिते स्थिते अयमाकाशो भूताकाशः एतच्चद्युभाभ्यां दहराकाशो निर्दिष्टः जितुत्स्या
भवत्येकात्ततद्वि हितापि पासावहितेन स्वात्मभूताकाशो भूताकाशोपमितत्वसत्यकामत्वायोगेन संभवतीति निरासः परिच्छिन्ने जीवे आकाशोपमितत्वद्यावापृथिव्या
दिजगदाधारत्वापहतपाप्मत्वादयो गुणानसंभवंतीति जीवनिरासः उक्तहेतुनापरमेश्वरोसंभवादाकाशस्य तत्रनिरूढत्वाच्च सएवदहराकाशस्तस्यदहरत्वंतु ना
स्वाभाविकं किंतूपासनार्थं कल्पितमणीयस्त्वादिवदिति निर्णयः सत्त्वानंतरेण जीवेप्यपहतपाप्मत्वादिगुणाष्टकमस्तीति तन्निरूपणाष्टकं तेनैणयकेनभवतीतिस्पष्टी

कृतं परमेश्वरउत्तरेभ्योवाक्यशेषेभ्यः उभेअस्मिन्द्यावापृथिवीअंतरेवसमाहिते यावान्वाअयमाकाशस्तावानेषोंतर्हृदयआकाश एषआत्माअपहतपाप्मावि
जरोविमृत्युर्विशोकोविजिघत्सोपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पइत्यादिनाप्रतिपाद्यमानेभ्यो द्यावापृथिव्याधारत्वलक्षणगुणेभ्योहेतुभ्यइतिनिर्णीयउत्तरा
च्चेदाविर्भूतस्वरूपस्त्वितिसूत्रांतरेण दहरविद्यानंतरंमिद्यमजापतिसंवादेयआत्माअपहतपाप्माइत्यादिनापहतपाप्मत्वादिगुणाष्टकत्वयोक्तमात्मानमुपदे
श्यउपदिश्ययएषोक्षिणिपुरुषोदृश्यतेएषआत्मेतिजाग्रदवस्थायांद्रष्टृत्वेनाक्षिसंनिहितस्यपपुष्पसेमहीयमानश्चरत्येषआत्मेतिस्वप्नावस्थापन्नस्यतद्यत्रै

कृत्स्नसमाहृतान् सुप्तवकारोमुक्तस्येश्वरभावापत्तिमाहेतिसंबंधः जीवेपिगुणाष्टकमस्तीत्यत्रगुणाष्टकयुक्तमात्मानमुपदेश्यमुपदिश्यजीवस्योपदेशादितिकेतुः
गुणाष्टकयुक्तमात्मानमुपदेश्यत्वेनोपक्रम्यप्रजापतिनाजीवउपदिष्टइतिकथमवगम्यतइत्यतआहयएषोक्षिणीत्यादिनाप्रजापतिनाहिपूर्वीयचतुष्टयेनात्माइ
दृश्यस्त्वपदिष्टः तत्रप्रथमपर्यायवाक्यएषोक्षिणीति पुरुषोजीवः अक्षिद्वारेणसर्वेन्द्रियोपलक्षणार्थंचद्वारादिभूरूपाद्युपलब्धिक्रियाकर्त्वेनद्रष्टासन्यःपुरुषोदृ
श्यते रूपाद्युपलब्धिक्रियाकर्तृत्वेनानुमीयते एषद्रष्टावाभ्यापिष्टआत्मेतींद्रदविरोचनौप्रतिप्रजापतेरुपदेशस्तत्रादितिग्रहणेनजाग्रदवस्थानातजीवएवविवक्षितइति
प्रतीयते अवस्थांतरेष्विंद्रियव्यापाराभावादितिमत्वाप्रथमपर्यायवाक्यस्ततात्पर्यमाहजाग्रदवस्थायामिति द्रष्टृत्वेनेति इंद्रियैःरूपादिद्रष्टृत्वेनेत्यर्थः अक्षिसंनिहितस्य
स्वप्नावस्थापन्नस्यतस्यैवस्वप्नावस्थात्रयोजीर्णस्यचजीवस्योपदेशादितिसंबंधः द्वितीयपर्यायवाक्यमुदाहरति यएषस्वप्नेमहीयमानश्चरतिस्त्र्यादिभिः सुप्त
मानश्चरत्यर्थः चरतिविषयानवासनामयाननुभवतियःएषइंद्रेणत्वयापृष्टआत्मेत्यर्थः तृतीयपर्यायवाक्यमुदाहरति तद्यत्रैतत्सुप्तःसमस्तःसंप्रसन्नःस्वप्नं
स्वापप्राप्तःसमस्तःसम्यग्विलीनकरणग्रामःसंप्रसन्नःस्वरूपानंदानुभवचान्स्वप्नमपिनविजानातिएषप्रत्यक्षयापृष्टआत्मेत्यर्थः चतुर्थपर्यायवाक्यमुदाहरतिए ७

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

एवं प्रसादाद्इति सममकृप्रसीदत्यस्मिन् जीव इति श्रुतिप्रसादात् संप्रसादः शब्दः सुषुप्तावस्थानवाचकः सन् सुषुप्तावस्थोपलक्षितं जीवमुपलक्षयति शरीरादुत्क्रम्य
परं ज्योतिरित्यादिसमुपसंपद्यादिश्रुत्योपलक्षितेन देवयानमार्गप्राप्तत्वेन सकार्येणोपासनाफलभूतैश्वर्यविशिष्टेन रूपेणाभिनिष्पद्यते ब्रह्मलोकगतउपास
कस्तत्त्वतः शुकवत् पक्रान्तउपहतपाप्मत्वादिगुणक इति पूर्वपक्षे तृतीयस्य चतुर्थपर्यायवाक्ये उद्दिष्टः तत्प्रजापतिवाक्ये पर्यायचतुष्टयस्य जाग्रदवस्थापन्नजीव
विषयकत्वमनुपपन्नं प्रथमपर्याये जाग्रदवस्थावाचिपदाभावेन तस्य जाग्रज्जीवविषयकत्वस्यास्फुटत्वात् न च प्रथमपर्याये इन्द्रविरोचनाभ्यां पृष्टोपहत
पाप्मत्वादिगुणात्मैव निर्दिष्टः स च ब्रह्मैवेति प्रजापतिवाक्येपि ब्रह्मण एव गुणाष्टकमुपदिष्टं न जीवस्येति चोद्यस्यात्र नावकाशस्तस्मात् य एष स्वप्न इत्या
दिपर्यायेष्वपि स्फुटेति स्फुटानि स्वमस्तापशरीरात्मस्थानरूपाणि जीवलिंगानि येषु तेषामेव जीवलिंगविषयत्वे तेषां ब्रह्मविषयकत्वचोद्यानवकाशा
त् प्रथमपर्यायस्य तत्र स्फुटजीवलिंगस्य ब्रह्मविषयकत्वमिति चोद्यं सावकाशमिति भ्रमेण न कर्तव्यः सत्यहेतुमाह भवतिपर्यायमिति द्वितीयतृतीयपर्यायस्यादौ एतं त्वेव ते
भूयोनुव्याख्यास्यामि इति श्रवणेन प्रथमपर्यायस्य ब्रह्मविषयत्वासंभवादिति सर्थः एतदुक्तं भवति द्वितीयादिपर्यायत्रयस्य जीवविषयत्वं तावत् प्रतिपन्नं प्रथमपर्या

तत्त्वतः समस्तसंप्रसन्नः स्वप्नं न विजानाति एष आत्मेति सुषुप्तावस्थापन्नस्य एवं संप्रसादोस्माच्छरीरात् समुत्थाय परं ज्योतिरुपसंपद्य स्वेन रूपेणाभिनि
ष्पद्यते उत्तमः पुरुष इत्यवस्थात्रयोत्तीर्णस्य च जीवस्योपदेशात् जीवस्यैवोपहतपाप्मत्वादिगुणाष्टकं न दहरवाक्यस्य परमेश्वरत्वनिर्णायकमेव
स्वप्रश्नादिपर्यायेषु प्रतिपर्यायमेतं त्वेव ते भूयोनुव्याख्यास्यामीति श्रवणेन स्फुटस्वमादिजीवलिंगानां द्वितीयादिपर्यायाणामेव जीवविषयत्वं प्रथमप
र्यायस्य ब्रह्मविषयत्वमिति चोद्यानवकाशादित्याशक्य तत्र चतुर्थपर्याये निरूप्यमाणः सकलबंधविमुक्तत्वेनाविर्भूतस्वरूपो जीवः प्रतिपाद्यः ॥

यस्यापि जीवविषयत्वं वक्तव्यं प्रथमपर्यायनिर्दिष्टस्यैव एतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेत्याम्नातामृतत्वाभयत्वादिगुणकत्वात् इति एतेन प्रथमपर्यायस्य चतुर्णोलकस्य
प्रतिबिंबविषयत्वमेव तस्यादित्यरूपप्रमानत्वसंभवादिति चोद्यमपि निरस्तं द्वितीयपर्यायगतैतमेतेन प्रथमपर्यायनिर्दिष्टगुणकमात्मकमुच्यमानस्योत्तरत्रस्व
प्रजीवत्वरूपत्वोपदेशात् प्रथमपर्यायप्रत्यभिज्ञानिर्दिष्टस्य गुणकस्यात्मनत्वाभयत्वब्रह्मत्वसंकीर्तनात्तु न प्रतिबिंबेतत्संभवति न च जीवस्यापि तदसंभव इ
ति वाच्यं जाग्रदाद्यवस्थात्रयम् तत्रादेहसंभवेप्यवस्थात्रयोत्तीर्णस्य तस्य प्रजापतिवाक्यगतमामारणासंभवादिति सर्वं च एतादृशाः एवं तर्हि द्वितीयपर्यायकाभ्या
गं व्याख्यात्या आविर्भूतस्वरूपत्वमिति सिद्धान्तभागोव्याख्येयः तत्र चतुर्थेति पर्यायमध्यस्थप्रत्यर्थः सकलेति तत्तत्साक्षात्कारेण विद्यानिवृत्तौ सत्यां तत्तत्कृत सकल
बंधविनिर्मुक्त्या आविर्भूतमसंकुचितमपहतपाप्मत्वादिलक्षणं स्वरूपमस्येत्याविर्भूतस्वरूपो जीवः प्रतिपाद्यत इत्यर्थः ननु चतुर्थपर्यायेपि पूर्वपर्यायेष्विव सतापी
नैवकृतोनन्निरूप्यते तत्रपर्यायेपि शरीरात्समुत्थायेति शरीरावधिकोत्क्रान्त्यवस्थाविशेषविशिष्टस्य संसारिणएवास्य संप्रतीतेरित्याशंकोक्तावचथा
णार्थकत्वमाहआव्याने परिहरति

व॰

सि॰ ले॰ नन्विति नचेति संसारित्यमर्थः तथा च चतुर्थपर्यायेपि संसारित्वपवनिरूपणे इदं हेयमिष्टसाधनत्वप्राप्यत्वादिगुणकस्य प्रजापतिना प्रत्युपदिष्टत्वात् प्रजापति
चं॰ टी॰ वाक्यप्रतिवचनमेव न स्यादतः चतुर्थपर्यायो गुणाष्टकयोग्यमुक्तजीवविषय एवेत्यर्थः नच सर्वांल्लोकानाप्नोतीत्यादिना सगुणविद्याया ब्रह्मलोकं गतस्यापहतपाप्मत्वादि
८ गुणाष्टकसंभवात्संसारितिकमुक्तविषयत्वं चतुर्थपर्यायस्य न घटत इत्यत आह तथा च संसारिविषयत्वमेवास्यापि पर्यायस्येति वाच्यं सगुणविद्याफलभूतस्यापि तस्यावि
द्यानिवृत्त्यादेरभावेन निरंकुशापहतपाप्मत्वादिरसंभवात् प्रजापतिवाक्यस्य निर्गुणब्रह्मपरत्वस्य समन्वयाध्याय एव समर्थितत्वाच्च निरूपितत्वाच्चेति तदिदमुक्तं
त्यादिसंभवश्चेति भावः तथा चोक्तं तात्पर्यचन्द्रिकायां चतुर्थपर्यायस्यायमर्थः शरीरात्समुत्थाय शरीरत्रयविलक्षणं स्वपदलक्ष्यस्य निर्णय परं ज्योतिर्ब्रह्मतदु
पसंपत्तिस्तत्साक्षात्कारः तत्फलं मुक्तिः स्वरूपाविर्भावः स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत इत्युक्तं उत्तमः पुरुषः परमात्मेति ननु चतुर्थपर्यायस्येव वक्ष्यमाणगुणाष्ट
कफलकात्मनिरूपणपरत्वे पूर्वपर्यायाणामवस्थात्रयोपन्यासरूपाणां वैयर्थ्यं स्यादित्यत आह अवस्थात्रयोपन्यासस्येति जाग्रदवस्थायामथ तत्त्वविनापात्वा

नन्तु सांसारिकावस्थाभेदकल्पितः तत्तत्ससंकल्पत्वादिगुणवाधादवस्थात्रयोपन्यासस्य तत्तदवस्थादोषाभिधाने न च तुर्यपर्यायोपदेशशेषत्व
प्रतिपत्तेरिति समाधानः स्यात् चकारश्चतुर्थपर्यायप्रतिपाद्यस्य मुक्तस्यैश्वर्यभावापत्तिस्पष्टमाह तदभावे मुक्तेपि सत्यसंकल्पत्वाद्ययोगात् अत उक्तं तस्य
गुणाष्टकस्यैश्वर्यादयस्त्वाविर्भावे हेतुत्वं कापरिहारात्लाभाच्च तस्मिन्नत्र्वेतस्माद्विद्याशास्त्रपस्यापि तमपारमार्थिकमेव जैवं रूपं कल्पितमोक्तं त्वरागद्वे
षकल्पितमनेकानर्थयोगितद्विलक्षणेन तद्विपरीतमपहतपाप्मत्वादिगुणकं पारमेश्वरं च पविद्यापत्तिपद्यतइतिभाष्यकारोक्तिस्पष्टमुक्तस्य सत्यगुणस्य

दिदोषाभिधानेन स्वप्नावस्थायां स्वपरज्ञानाभावविनष्टप्रायत्वादिदोषाभिधानेन चावस्थात्रयकल्पितस्य जैवरूपस्य लोकासिद्धस्य हेयत्वज्ञापनद्वारा तज्जि
हासोरधिकारिणो वाक्यब्रह्मस्वरूपनिरूपणार्थं चतुर्थपर्यायप्रवृत्तिरिति अवगमात् पूर्वपर्यायाणां च तुर्यपर्यायशेषत्वं प्रतीयते अतो नैते वा वै पर्यायामित्यर्थः
समाधानेति अपहतपाप्मत्वादिगुणाष्टकं दहराकाशस्येश्वरनिर्णायकं न भवति प्रजापतिवाक्ये जीवेपि गुणाष्टकसत्त्वेन तस्य व्यभिचारित्वादित्याशंकाप्र
जापतिवाक्ये मुक्तजीवः गुणाष्टकयुक्तः प्रतिपाद्यते न तु बद्धजीवः ततो न गुणाष्टकस्य परमेश्वरात् जीवावृत्तत्वेन तस्मात् ज्ञापित्त्वेन व्यभिचारित्वाभि
र्णायकत्वनस्याद्दितिसमाधानमित्यर्थः नतु नतत्रसत्यसंकल्पत्वादिगुणवाधादितिपूर्वग्रन्थेन च तुर्यपर्याये गुणाष्टकफलको मुक्तजीवः प्रतिपाद्यत इति स्व
बता सूर्ये चारिणे तेनावता भुक्तस्यैश्वर्यभावापत्तिः कथं सूत्रकारेणोक्ता तत्राह तदभाव इति मुक्तस्यैश्वर्यभावापत्त्यभावे च बद्धजीववन्मुक्तजीवेपि निरस्तोपाधिके
तत्सत्संकल्पत्वादिगुणायोगात् गुणाष्टकफलकत्वमात्मनो निरूपणं प्रजापतिवाक्ये न स्यादतो मुक्तजीवस्य गुणाष्टकफलकत्वमीश्वरभावापत्त्येवेति सूत्रकारस्य ८
तात्पर्यं निश्चीयत इत्यर्थः ननु जीवेश्वरयोर्वस्तुतः एव भिन्नत्वान्मुक्तस्य नेश्वरभावापत्त्या गुणाष्टकयोगः किं तु स्वत एवेत्याशंक्यो निराकरोति अत उक्तमस्येति उ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पक्रमेश्च तस्येत्यर्थः कृतेनेति गुणाष्टकस्य जीवस्वाधारणत्वेनेश्वरासाधारणत्वाभावात्तेश्वरलिंगत्वं गुणाष्टकस्येति पापशंकाऽनुपपन्नेति सूत्रभागेन कृता तस्याः शंका
या गुणाष्टकस्य मुक्तस्य स्वरूपत्वमेवेश्वराज्जिन्नत्वपदे परिहारो न लभ्यते तथा च सूत्रविरोधात् तत्र मुक्तस्येश्वराभेदेनावस्थानमिति भावः तस्मिन्नपि उत्तराच्चेदाविर्भू
तस्वरूपस्त्विति नास्मिन्निमित्यर्थः तस्मादिति जीवब्रह्माभेदस्य वास्तवत्वादित्यर्थः तस्मादित्यनन्तरं यदिति पूर्वेणान्वयः तं च विद्यया तद्विलयेनाविद्यकसंसारनिवृ
त्तिद्वारा संसारविलक्षणं ब्रह्मत्वं निष्पद्यत इत्यर्थः ननु मुक्तस्येश्वरभावापत्तौ किमुत्तराच्चेदिति सूत्रभागकृतशंकापरिहारालाभप्रसंगो नियामकत्वेनाभिमतः किंवा
प्रजापतिवाक्यमेव मुक्तस्येश्वरभावापत्तौ नियामकत्वेनाभिमतं नाद्यः मुक्तस्य विंबभूतेश्वरभावापत्तिं विना केवलचिन्मात्ररूपेणावस्थानाभ्युपगमेऽपि गुणाष्ट
कस्य विम्बभूतेश्वराद्भेदाभावेन तस्य तत्तदसाधारणस्य हृदयाकाशादेरीश्वरत्वनिर्णायकत्वसम्भवात् नाद्वितीयः निर्गुणविद्याप्रकरणस्थप्रजापतिवाक्ये गुणा
ष्टकमविवक्षितत्वेन मुक्तजीवेऽपि गुणाष्टकबोधिश्रुत्यस्याप्रतिपाद्यत्वात् ज्ञेयब्रह्मप्रकरणे गुणाबोधिश्रुत्यस्याप्रतिपाद्यत्वमानेनोपाधिकरणारम्भभाष्ये स्पष्टमभिहि
ते तथा च भाष्यं एकमपि ब्रह्मापेक्षितोपाधिसंबन्धं निरस्तोपाधिसंबन्धं चोपास्यत्वेन ज्ञेयत्वेन च वेदान्तेषूपदिश्यत इति ग्रन्थभाष्ये देहान्ते निरस्तोपाधिसंबन्धं ब्रह्म ज्ञे
यत्वेनोपदिश्यत इत्युक्त्या ज्ञेयब्रह्मप्रकरणे गुणाबोधिश्रुत्यस्याप्रतिपाद्यत्वं स्पष्टं प्रतीयते अत एवास्मिन्नेव ज्ञेयब्रह्मप्रकरणे वेदान्तानां संसारगोचरत्वमिति जनकत्वेन च

रभावापत्तिमाह श्रुतिविरोधापत्तेरित्येष ह्येव साधु कर्म कारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्य उन्निनीषत एष एवासाधु कर्म कारयति तं यमधो निनीषत इत्यादिश्रुतेस्तत्र
कर्मकर्तृत्वेन कारयितृत्वेन चोपकार्योपकारकभावेनावगतयोर्जीवेश्वरयोरंशांशिभावरूपसंबन्धरूपणार्थत्वेनावतारितेऽप्येतन्नामपदेशादित्यधिक

परणेऽर्थत्वमिष्यते तस्मात्प्रजापतिवाक्योपक्रमेऽपि तं तस्मात्कल्पतादिकं हृदयारण्यकवाक्याध्यायादिगतसर्वेश्वरत्वादिगुणजातं चन्द्रे एव ब्रह्मप्रशंसापरत्वमुपल
क्षणमन्येवानन्तदहरविद्यागतगुणाष्टकवत्प्रतिपाद्यं तद्विपरीतमपरं तया सत्यत्वादिगुणकं पारमेश्वरं रूपं विद्यया प्रतिपद्यत इति भाष्यमपि सगुणाष्टकोपल
क्षितं ब्रह्म प्रतिपद्यत इति योजनीयम् ननु मुक्तेश्वरभावापत्तौ नोदाहृतश्रुतिनिसूत्रभाष्योक्तप्रमाणं भविष्यतीत्यत आह श्रुतिविरोधाध्यायेऽपीति वेदान्तसम
न्वयस्य प्रथमाध्याये निरूपितस्य मानान्तरविरोधसमाधानप्रतिपादके द्वितीयाध्याये योऽर्थः श्रुतिविरोधाध्यायेऽपि समाहितेन शाकाग्रन्थेन भाष्यकारो मुक्तस्ये
श्वरभावापत्तिं स्पष्टीचकारेति संबंधः उन्निनीषत इत्युक्तं लोकेनेतुमिच्छतीति यावत् कर्मकर्ता जीव उपकार्यः कर्मकारयिता ईश्वर उपकारक इति तयोः क
स्यावगतोपकार्योपकारकभाववत्त्वात् सामान्यतः कश्चित्संबंधोऽवगतः संबंधं विना लोके तथा व्यवहाराभावात् स च संबंधः क इति विशेषाकांक्षायां तयोरंशां
शिभावसंबन्ध इति निरूपणार्थत्वेनेत्यर्थः जीव ईश्वरस्यांशः कुतः नानाव्यपदेशादित्यादि सूत्रभागगतार्थः भाष्यपदाति जीवस्येश्वरस्यांशत्वेनेश्व
रस्यांशांशिभूतेन सकलजीवगतदुःखैर्भोक्तृकीदोषप्रसंगादाह तत्रस्थेति तस्मदंशीश्वरपरं अत इति ईश्वरांशे सकलशास्त्रीवस्थितसंसारोगीकरणेनेव वर
मीश्वरदुःख्याईश्वरस्यानुपाये सम्यग्ज्ञानेनोपायेन प्रवर्तितेन तन्मुक्त्या न प्राप्तव्यमप्रमाणस्यादित्यर्थः अस्याः शंकायाः परिहारग्रन्थरूपयोः सूत्रभाष्ययोरर्थ
प्रेतो जीवपरमेश्वरयोरंशांशिनोः परस्परधर्मसंकराभावमस्मादित्यर्थः स्पष्टीकृतः कथं जीवात्मा बन्धविद्याप्रतिविम्बभूता ईश्वरांशोऽपि न क्लेशमनुते सूत्रा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ले॰
चं॰टी॰
५

भाष्येणुविवदिताः ननु हस्तपादादिकं वयवानत्यादिवंभूतेश्वरेशित्वेनविवदितो न तत्ववणवी विंवप्रतिविंबयोरस्य लोके यथार्थसांकर्यं प्रसिद्धमतो न जी
वन्मुक्तानामीश्वरे प्रसक्तिरिति स्पष्टी च कारेति नन्वमुक्तस्येश्वरभावापत्तिर्नसिद्धान्तसंमता तथाहि यावत्सर्वमुक्तौ ईश्वरभावापत्तिर्मुक्तस्य निसिद्धा कोहि चर
ममुच्यमानस्यातिविंशेषचिन्मात्रस्वरूपेणैवावस्थानं तल्लक्षणमुक्तिस्तेनः प्राप्तःभ्युपमानानांनुसस्वतांश्वमात्रसरूपेणावस्थितानामीश्वरभावापत्तिर्नि
वगृह्णैश्वर्यप्राप्तिरूपा मुक्तिरिति परममुक्तोवहूनामैश्वर्यप्राप्तिरेकस्य न चास्त्येकत्वेऽपि बहूनामैश्वर्यप्राप्तावपि क्रमेण मुच्यमानानां चिराचिरकाले
ऐश्वर्यतत्तारतम्यं तारतम्येनैकोमेवकिंचित्कालमैश्वर्यं पश्चात्तदभाव इत्यादिरूपेणमतम्यकल्प्यते स्यात् तच्चतत्त्वतोऽपाध्यायोऽतिमात्राधिकरणविरुद्धं तच्च
हि समगुणविद्याफलभूतायामेवान्तरमुक्तावेव तारतम्येननु परममुक्तावितिनिश्चयस्यादिति नचतदधिकरणस्यापरममुक्तौवस्तुतस्तारतम्यनास्तीतिमतिपा
दनेनासमर्थं तथाचकाल्पनिकतारतम्येस्तत्यपिनतदधिकरणविरोधइतिवाच्यं सिद्धान्ते समगुणविद्याफलभूतावान्तरमुक्तावपिवास्तवतारतम्यस्याभावेन
समगुणमुक्तेष्वेवतारतम्यंनतुनिर्गुणविद्याफलभूतायां परममुक्तावितिव्यवस्थापनपरस्य भाष्यादेर्निरालंबनत्वापत्तेः मुक्तोभुक्तस्येश्वरभावापत्तिर्नोसिद्धा
न्तसंमता एवंस्थितेऽत्र कृतेकिंशांकाभाष्यपर्यालोचनेनेश्वरभावापत्तिर्भाष्यकाराभिमतेतिकल्प्यते किंवापरिहारभाष्यमाभासपर्यालोचनयातथाकल्प्यते
नाद्यः शोकेनसिद्धान्ताभिमतानामीश्वरभावापत्तिमापाद्यचोद्यकरणेपत्तेः नहिसर्वत्रसिद्धान्ताभिमतमेवार्थमवलंब्य पूर्वपक्षिणासिद्धान्तेनप्रसंविनिहमाशांक

यते जीवस्येश्वरांशत्वाभ्युपगमेतदीयेनसंसारदुःखभोगेनेश्वरस्यापिदुःखित्वंस्यात् यथालोकेहस्तपादाद्यन्यतमांगगतदुःखेनांगिनोदेवदत्तस्या
पिदुःखित्वंतद्वत् ततश्चतत्प्राप्तानांमहत्तरंदुःखंप्राप्नुयात् अतीवरसर्वावस्थःसंसारएवास्त्वितिसम्यग्ज्ञानानर्थक्यप्रसंगइतिशांकाग्रंथेनभामत्या

तइतिनियमोदपपत्तेर्द्वितीयकल्पस्यहिस्यमुक्तिस्थितिरीश्वरभावंप्राप्तानांमहत्तरंदुःखंस्यादितिशांकायांयथापरिहारःसम्भवति ईश्वरस्यसकलजीवदुःखैर्दुः
खित्वेपिनमुक्तानांमहत्तरंदुःखंप्राप्तिः तेषांशुद्धचिन्मात्ररूपेणैवावस्थानाभ्युपगमेनेश्वरभावापत्तेरनभ्युपगमादित्येकःप्रकारः ईश्वरस्यदुःखाभावेसम
र्थितेसतितत्प्राप्तानांदुःखंस्यादितिशांकाश्रुरीत्यापरिहृताभवतीत्याशयेनविंबप्रतिविंबभावकृतमेदाधीनयथाव्यवस्थासमर्थनंद्वितीयप्रकारस्तत्रयपरि
हारभाष्यभामत्यादिनैवंयत्रेषुप्रथमप्रकारंविहायद्वितीयप्रकारस्यैवावलंबनात् शांकाग्रंथोक्तमुक्तानामीश्वरभावापत्तिर्भाष्यकाराद्युक्तमतेतिप्रतीय
तेमुक्तेनैवाभिप्रायेणभामत्यादिस्फुटीकृतविंबप्रतिविंबभावकृतासंकरमुपपाद्यसमाप्तितेनेत्युक्तमितिपरवस्थितिःपरिहारभाष्यपर्यालोचनरूपो
द्वितीयप्रकारोपिमुक्तस्येश्वरभावापत्तावेनमयाग्रह्यसिद्धहेतुर्नभवतिपरिहारभाष्यादेर्प्रथमप्रकारमवलंब्यमुक्तानामीश्वरभावापत्तिर्नास्तीतेनाभ्युप
द्वैतन्यमात्ररूपेणैवावस्थानाभ्युपगमाद्दत्तोनज्ञानानर्थक्यप्रसंगइतिवास्त्वपरिहारेकार्थितेकिंज्ञानानर्थक्यशांकापरिहारेपीश्वरस्यसकलजीवदुःखैर्दुः १८
खित्वप्रसंगःपरिहृतोनभवतिइतितत्प्रसंगशांकाप्रविशिष्यतसापिशांकाभाष्येदिस्यात्तोच्यप्रथमप्रकारंविहायद्वितीयप्रकारमवलंब्यमहायत्नेनप
रमेश्वरस्यदुःखित्वप्रसंगःपरिहृतोभाष्यादविसितिवर्त्केयाकथनत्वात् परिहारभाष्यादेर्दिदिशु परमेश्वरस्यदुःखित्वप्रसंगपरिहारानन्तरं तथाचमुक्तानां

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नीश्वरभावापत्तिर्नत्वपपत्तेरिति परापत्त्यादित्यनुपपत्तेस्वभावो यसंततादर्शनाच्च किंचकोदोषेमेतत्समाप्यायेसप्रकथाभवति त्रिधाभवति पंचधा सप्तधा नवधा चै
वेशुनश्चैकादशाख्यतः शतंचदशचैकंच सहस्राणि च विंशतिरितिवाक्येनपरब्रह्मविदोनेकशरीरपरिग्रहादिरूपमैश्वर्यंश्रूयतेनत्वशुक्तस्येश्वरभावापत्तिर्य
२४ वेष्वप्रमुक्तस्यैसंभवति तथा च सप्तकथाभवतीत्यादिवचनान्निर्गुणविद्याफलसमर्पकंनभवति किंतुसगुणोपासनाफलसमर्पकत्वान्निर्गुणविद्याफल
प्रशस्तार्थं निर्गुणविद्याप्रकरणे पठ्यतइतिभाष्यादिवक्ताराविरुध्यते तथा च सगुणविद्याफलविचारप्रस्तावेभाष्यं यद्यपिनिर्गुणायामेवविद्याया
मनेकधाभावविकल्पः पठ्यते तथापि विद्यमानमेवेदंसगुणावस्थायामैश्वर्यं भूमविद्यास्तुतयेसंकीर्त्यतइति यदिमुक्तस्येश्वरभावापत्ति स्तत्र भाष्यकार
योरभिप्रेतास्यात्तदासप्तकथाभवतीत्यादिवचनस्यनिर्गुणविद्याफलसमर्पकत्वेनप्रकरणेसमवेतार्थस्यसगुणविद्याफलसमर्पकत्वायोगादेतद्वचनस्यनत
फलसमर्पकत्वमाश्रित्यसत्त्वभाष्ययोःप्रवृत्तोभाष्यकृतोमतिनिर्विकल्पामननादित्यादिविचारोनिरालम्बनएवस्यात् ब्रह्मलोकगतस्यसगुणोपासकस्यस्थूलश
रीरसत्त्वेजैमिनिराचार्योमन्यते सप्तकथाभवतीत्यादिनानेकधाभावविकल्पश्रवणात्स्थूलशरीरभेदंविनापकस्योपासकस्यानेकधाभावासंभवादितिसूत्रार्थः

दिशुक्तस्यश्रीकृतं विंबप्रतिविंबभाववृत्तात्संकरत्वपापाद्यपसमादित्येनभाष्यकारोमुक्तस्येश्वरभावमनिस्पष्टीचकार सायुज्यायाऽप्येपि संध्येसृष्टिराहहिरण्यधिक
रणेस्वप्नप्रपंचस्यमिथ्यात्वेनबाधितेनतत्राभिप्रायाभ्युक्तेस्वप्नप्रपंचेजीवस्यकर्तृत्वमापांशकापराभिध्यानात्तुतिरोहितंततोह्यस्यबंधविपर्ययाविति सूत्रेणजीव
स्येश्वराभिन्नत्वात्तदपिसत्यसंकल्पत्वादिक तस्माऽपाद्रुतपोकाभाष्यग्रंथस्यपूर्वापरभाष्यादिग्रंथस्यचमुक्तानामीश्वरभावापत्त्यावनस्थ्यास्तिस्थःसमा
णत्वाभावाऽपाद्रुतानेकाधिकरणेतत्वाख्यादिविरोधाच्चसाभाष्याभिमतेतिकल्पयितुंनशक्यतइत्यस्वरसादाहसत्यमाभ्याःयेपीति ब्रह्मविद्यासाधनेचेदृगष्पादिप्र
तिपादकत्वातीयाध्यायेपीत्यर्थः साधनाध्यायेपिसत्त्वकारस्तत्राभिप्रायंवर्णयन्भाष्यकारस्यमुक्तस्यपरमेश्वरभावापत्तिंस्पष्टीचकारेतिसंबंधः संध्येसृष्टिराहहि
त्यधिभावेस्वप्नावस्थायांरथादिसृष्टिः सत्याभवितुमर्हतिहियस्मात्श्रुतिराहरथादिसृष्टिमथरथान्रथयोगान्पथः सृजतइत्यादिकानहिस्वकृतिस्वप्नसृष्टिरसत्याभ
वितुमर्हति वियदादिसृष्टौ प्रकृतिसिद्धायामसत्यत्वादर्शनादितिसूत्रार्थः रथयोगोस्वात्कर्तृत्वमाधोक्नोति यथाग्नेः पास्यविस्फुलिंगस्याग्नेरिवदहनप्रकाशनसामर्थ्य
मस्तितथाजीवस्यपरमेश्वरांशत्वात्तद्वदेवजीवस्यापिस्वप्नादिसृष्टिशुद्धतोसत्यसंकल्पत्वादिलक्षणंसामर्थ्यमस्ति श्रुतेतस्यस्वप्नसृष्टौकर्तृत्वंसंभवतीत्याशंकार्थ
र्थः सर्वज्ञोजीवस्यसत्यसंकल्पत्वादिकमस्तिकिंत्वत्रतिरोहितंवर्ततेसंसारदशायामतोनस्वप्नादावुपयोगस्तस्यतच्चतिरोहितमैश्वर्यंपरस्यविभ्रूतेश्वरस्याभिध्याना
दीश्वरसाक्षात्कारेयत्नात्तिरोधायकनिवृत्ताविभेज्यतेईश्वरध्यानादभिव्यक्तेरेहेतुमाह तत इति प्रियस्मात्कारणात्ततईश्वरात्ज्ञानाद्धेयोस्यजीवस्यनतस्वता
नाद्बंधविपर्ययेवन्ययोर्विभावइतिसूत्रार्थः स्वप्नेसत्यहेतवीश्वराभिन्नत्वादितिजीवस्यसत्यसंकल्पत्वादिलक्षणैश्वर्याविभावार्थंयतमानस्यश्रवणमननना
त्मकविचारमन्तरेणतःक्रमेणपरमेश्वरमभेदेनध्यायतःकस्यचिदेवप्रतिबन्धरहितस्यश्रवणमननध्यानानुष्ठानात्ज्ञानतिनेश्वरप्रसादात्संसिद्ध्याप्रतिबन्धप

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

परमेश्वरसाक्षात्कारवत इत्यर्थः । तिमिरेण रोगविशेषेण तिरस्कृता दृगस्य तस्य : शक्तिर्यथौषधवीर्याद् आविर्भवति तथेत्यर्थः । न स्वभावत इति । एवं चेद् यथोक्तसाध
नसंपत्तिं विनेत्यर्थः । शक्तिव्यक्त्यंगीकारेणेति । ईश्वरभावापत्तिं विना मुक्तस्य सत्यसंकल्पत्वाद्यभिव्यक्तिर्न संभवतीत्यर्थः । अत्रेदं विचार्यते किं शक्तिविशेषविशिष्टचै
तन्यरूपजीवगतस्य सत्यसंकल्पादेर्मुक्तावाविर्भावः प्रतिपाद्यते किं वा विवक्षितविशिष्टचैतन्यरूपेश्वरगतस्य नाद्यः । ईश्वरगतसत्यसंकल्पत्वाद्यपेक्षया जी
वे पृथक्सत्यसंकल्पादिसत्त्वे प्रमाणाभावात् । हीश्वरस्येव जीवस्यापि पृथक्सत्यसंकल्पत्वप्रतिपादकं प्रमाणमस्ति न च जीवस्येश्वराभिन्नत्वेन तत्समानधर्मवत्त्वमङ्ग
ना... लोके बिम्बमुखाभिन्नस्यापि प्रतिबिम्बमुखस्य बिम्बगतदानत्वादियमीदर्शनेन व्यभिचारात् जनकसाक्षात्कारात् विद्यानिवृत्तावविद्यानिरूपितप्रति
बिम्बत्वस्यापि निवृत्त्या प्रतिबिम्बजीवाश्रितसत्यसंकल्पत्वादेरुपयोगाभावस्य स्पष्टतया जीवे पृथक्कल्पनावैयर्थ्याच्च । न चैवं बद्धानामेव स्यादविद्याफल
भूतानां तत्सत्त्वे सत्यसंकल्पत्वादेरुपयोगोऽस्तीति न तद्वैयर्थ्यमिति वाच्यं तत्रापीश्वरस्यमानसत्यसंकल्पत्वाद्यभिव्यक्त्यैव ...मे न जीवे तत्समानैश्वर्यसत्तोहिते
त्यकल्पनावैयर्थ्यात् तस्मात्प्रतिबिम्बचेतनरूपजीवे पृथक्सत्यसंकल्पत्वादिकल्पने प्रमाणप्रयोजनयोरभावात् तथा बिम्बभूतेश्वरगतसत्यसंकल्पत्वाद्यैश्वर्यं बंधदशा
यां जीवान्नतिजीवाविद्याभिस्तिरोहितं सदीश्वरसाक्षात्कारान्मुक्तौ तेषामभिव्यज्यत इति द्वितीयपक्षोऽप्यनुपपन्नः सत्यसंकल्पत्वादीनामीश्वरस्याविद्याहे

तविद्यादोषात्तिरोहितमिति न तस्य स्वप्नप्रपंचसृष्टत्वं संभवतीति वदन् सूत्रकारः तस्य तत्तिरोहितं सत्परमभिध्यायतो यतमानस्य जन्तोर्विधूतध्वांतस्य ति
मिरतिरस्कृतेव दृक्शक्तिरौषधवीर्यादीश्वरप्रसादात्संसिद्धस्य कस्यचिदेवाविर्भवति न स्वभावत एव सर्वेषां जन्तूनामिति न सूत्राभिप्रायं वर्णयन्भाष्य
कारश्च मुक्तस्य सत्यसंकल्पाद्युपयोगि सत्यसंकल्पत्वाद्यभिव्यक्त्यंगीकारेण परमेश्वरभावापत्तिं स्फुटीचकार फलाध्यायेऽपि स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत इ

त्यत्र नाभावात् न चेदानीमहं सत्यसंकल्पत्वादिगुणक ईश्वरोऽस्मीत्यनुभवाभावात्तद्विशिष्टस्येश्वरस्याहन्तर्वकल्पनमिति वाच्यं प्रतिबिम्बजीवानां बिम्बभूतेश्व
रस्य च कल्पितभेदाभ्युपगमेन तत्तत्प्रतिजीवं तस्य जीवानां साक्षात्काराभावे तदीश्वरसाक्षात्काराभावोपपत्तेः तद्विशिष्टस्येश्वरस्याहन्तत्त्वकल्पनावैयर्थ्यान्निर्विशिष्टस्ये
श्वरस्याहन्तत्त्वकल्पने विशिष्टावरकाविद्यानिवर्तकत्वानामसंभवेन तदनिवृत्तिप्रसंगाच्च । न च मम सत्यादिवाक्यजन्यज्ञानस्य शुद्धचिन्मात्रगोचरस्य तद्विशिष्टेश्वरविष
यकत्वाभावेन विशिष्टावरणनिवर्तकत्वात् विद्यायाः शुद्धचिन्मात्रावरकत्वाश्रयणेऽप्यैश्वर्यसत्यसंकल्पत्वाद्यैश्वर्यस्याविद्ययाऽतिरोधानासिद्धेश्च न च जीवस्य
स्वकीयत्वेनेश्वरगतसत्यसंकल्पत्वाद्यप्रतीतिरेवात्र तिरोधानं विवक्षितमिति वाच्यं तथा सति तदनन्तरं तिरोधानस्याविद्याप्रयुक्तावरणरूपत्वप्रतिपादन
विरोधात् तस्मादीश्वरगतसत्यसंकल्पत्वाद्यैश्वर्यस्य जीवाविद्यातिरोहितत्वे मैश्वर्यतिरोधानस्य तत्साक्षात्कारनिवर्त्यत्वं वाच्यं परामभिध्यानादिति सू
त्रतज्ज्ञाष्ययोः प्रकृतिरिति वक्ष्यमाणोक्तेश्चास्यासत्त्वसाम्यपेक्षत्वादन्वसर्वज्ञात्मसुनिमित्तेषां वचनात् तल्पवादरायणस्य तदिति मुक्तस्येश्वरभावापत्तौ तेन तस्य त्वादे
कत्वादिमानमिश्वरस्याह फलाध्यायेऽपीति केन रूपेणेति किं सर्वज्ञत्वसर्वेश्वरत्वाद्युपहतपाप्मत्वादिगुणविशिष्टेन रूपेणाभिनिष्पत्तिः किं वा शुद्धचि १०
न्मात्ररूपेणावातिष्ठते यद्वा ह्युभयविधेन रूपेणेति जिज्ञासायां तन्नामित्यर्थः । उपन्यासेनेति उद्देशरूपवाक्यजातेनेत्यर्थः । यत्र ... पूर्वपक्षस्य

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सोन्वेष्टव्यः निर्विचारविधानात्तथाप्यसर्वैश्वर्यस्य मायोपकल्पितमेतेन पत्न्यादिनाविचिदिर्षतीति तद्देहेनेयज्ञादिक्रियायाउपन्यासग्रहणं सर्वज्ञत्वादिव्यपदेशास्या
पुपलक्षणं तथाचव्यपदेशः यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञानमयं तपः इत्यादि व्यपदेशो नाम यो वाक्यसंदर्भउद्देशान्यो न भवति विधिरूपश्च न भवति तत्र पर सर्वज्ञत्वादि
सदर्भश्च नोद्देशान्यः विधेयाद्युपलंभात् नापि विधिर्यत्तु हृद्यदित्वेनानुवादत्वमतीते लयावस्था कोशप्रक्षणवास्तवेनथ धर्मजाते न फलको वतिष्ठते क्रतुरुपन्यासत्व
पदेशाविधिस्यस्तस्य ब्रह्मात्मतया तदुपयोगेन क्रतावुपन्यासिनेत्यर्थः सगुणस्य चन्द्रप्रकृतेर्ब्रह्मणि स्थितो ज्ञानं तत्र तन्नेश्वर्या वेदनेनाग्नि मुक्तात्मसंबन्धिशस्या वेदनेन त्ता
पकेन विधिवाक्योनेतियावत् श्रुतौ नेत्ताप कवाक्यस्या पुमतिविधिन स्वीकारात् चितितन्मात्रेण चितिरेवेतंस्य चैतन्यमात्रं रूपं तेनैव मुक्तो वतिष्ठत इत्यर्थः यथाल
वणपिंडो बहिरंतः स्वलवणैकरसः एवमेवारे अयमात्मानंतरोबाह्यः कृत्स्नः प्रज्ञानघन एव इत्यादि श्रुत्या कृतनयेन मुक्तो ब्रह्माभेदेन विद्यमानस्यन
कारिखदुर्गौलोमि ब्रह्मत्वरूपेमुक्तेउपन्यासात्पूर्वभावादविरोधं बादरायणः तत्र यत्तु तत्र मुक्तौ यत्पर्यविषयः बाभावेन तत्कथं त्वादितिना सर्यको औडुलोमिमते इदं चैमनतद्वयेपूर्वपदः स

तिमुख्यमानविषयायांश्रुतौ केनरूपेण ताभिनिष्पत्तिर्विवक्षितेति तु भगवतापां ब्राह्मेण जैमिनिरुपन्यासादिभ्य इति सूत्रेण यद्ब्राह्मं रूपमपहतपाप्मत्वादि सत्य
संकल्पाद्यवसानं सर्वज्ञत्वसर्वेश्वरत्वादिच तेनाभिनिष्पत्तिर्ग्राह्या एवं तथाभिसंपाद्य उपन्यासेन स तत्र पर्येति जक्षत् क्रीडन् रममाणः स्त्रीभिर्वा यानैर्वा सात्पा
येश्वर्यावेदनेन चेति जैमिनिमतं चितितन्मात्रेण तदात्मकत्वादित्यौडुलोमिरित्यनेन तत्तत्त्रेण एवं वा प्रथमान्ताने तुरीयावस्थः कृत्स्नः प्रज्ञानघन एवेत्यादि श्रु
त्या चैतन्यमात्रस्वरूपमितस्तदुगतेस्तन्मात्रेण अभिनिष्पत्तिरितिमन्तानं तदेवाप्यस्य एवमप्युपन्यासात्पूर्वभावादविरोधं बादरायण इति सिद्धान्तसूत्रेण वस्तुरूपा
वैतन्यमात्ररूपत्वेपि पूर्वोक्तगुणकलापस्योपन्यासात् प्रवृत्तस्य मायामयस्य वस्तुरूपस्य स्वरूपस्यासंभवात्नान्यतिव्यविरोधइत्यवरोधं वदन् तत्र कारः स
त्रेयमिदमुक्तार्थपरत्वेनव्याकुर्वन्भाष्यकारस्य ग्रन्थस्यस्वरभावापत्तिस्थमनुमनेभामती निवेशमप्नतयमृकृतस्यपरदितिनमिदं सूत्रजातं भगवतो भा
ष्यकारस्यो पादर्तनवचनं तत्त्वार्थ बादुर्वर्णने

त्रेयाचक्षे वस्तुरूपेति परमार्थतस्त्वर्थः जैमिनिमतस्य गुणकलापस्य वास्तवत्वानभ्युपगमात् चिन्मात्रत्व
प्रतिपादकश्रुतिविरोधः औडुलोमिमते इव गुणकलापस्य तदर्हत्वानभ्युपगमात् गुणकलापश्रुतीनां विरुद्धत्वापत्ति रूपो विरोधो नास्तीत्यर्थः एवमप्यु
पुक्तस्य सोपाभागेन चिन्मात्रतत्त्वे पन्यासोपन्यासाद्यवगतगुणकलापादेरपि पूर्वभावादित्यनेन सोपभागेन मुक्तात्मस्य गोरकमनतावदीश्वरभावापत्तिर्विना मुक्त
गुणकलापाद्ययोगात् तस्य ईश्वरभावापत्तिः स्वेभानीत्यर्थः श्रुत्यार्थस्य भाष्यादिकमपि न श्रुति हृलेकिं बहुकृत्तमेवेत्याहुः सूत्रद्वयमिन्मादिना संकल्पादेव तु
ते मुक्तस्येश्वरभावापत्तिस्वीकारे विवक्षेतेश्वरस्य साधकानुग्रहार्थं मायामयशरीरांगीकारेण मुक्तोपि शरीरं वस्त्रादन्यथा रतिक्रीडादिश्रुतिरित्येवं स्वीयाशरीरान्
तथा चाशरीरत्वावसंतमितिस्मर्तामुक्तस्याशरीरत्वप्रतिपादनं विरुध्येत कथमिदमशरीरत्वं तस्य चतो निजित्वा सामर्थ्यविधायामसप्ताप्त्वं ब्रह्म शोभितस्यान
त्वमपद्यते नान्यथेति प्रतिपादनार्थमशरीरत्वप्रतिपादकवाक्यांतरं परं ज्योतिरुपसंपद्येतिवाक्यमिति प्रतिपादकज्योतिरधिकरणभाष्यं च विरुध्येत परब्रह्म
ब्रह्मसाम्यं तत्समपि शरीरत्वाभ्युपगमात् तथाचतदधिकरणभाष्यं सशरीरत्वावस्थामिति चाशरीरतापेक्ष्येति से पनेरस्याभिधानात्कृत्स्नभावाद्वाम्यत्वाशरीर

सि॰ले॰
व॰टी॰
११

रीरत्वाद्युपपत्तेरिति न्यायनिर्णये विवृतं। किंच सर्वेश्वरभावं प्राप्तस्य मुक्तस्य तज्ज्ञानाभावनिरूपणात् संसारविद्याफलभूतेश्वरभावापत्तिरुपपन्नाभिवयोर्हंत्वाभ्यां सार्थ
ह्यवंशो कस्मिन्दानीमीश्वरस्य प्रवृत्तिर्शक्तिसमाधानेनाभ्युपगम्यते न वा नाद्यः। सर्वो मोक्षार्थं निवृत्तत्वेन तथानुसंधानासंभवात् उपाध्येकस्याव्युत्पत्त्यानप्रयोजकत्वादीश्व
विरहत्वात् न द्वितीयः ईश्वरभावापन्नो केवलस्वरूपेणैवावस्थानापेक्षामुक्तस्य फलत्वे विशेषाभावात् तेनावाप्त्युपपादनस्यानतिप्रयोजनत्वापत्तेः। तस्मान्मु
क्तस्येश्वरभावापत्तिश्रुतिप्रतिपादनं यत्तत्त्वंस्य स्यादित्याशंक्य तत्र नद्युक्तमित्यभिप्रेत्य आह विरहप्रयोजनं सृष्टं चेति श्रुतपदवाच्यायत्तामणेयावत्सर्वमुक्तिः सर्वेश्वर
भावापन्नात्वत्वात्तासांयथा काममस्तदरं समन्तात्तिनियायमुक्तानांमुक्तौ चेतनस्य भावापत्तिः तस्मिन् इति तत्त्वं ब्रह्मण्येश्वर्यापर्यंत मुहूर्तानादौ हि तैरेव मुक्तानां यावत्सर्वमु
क्तिविशेषेश्वरभावापत्ते श्रुतीनां स्वामिभिः सिद्धांतलेशसंग्रहे समर्थितत्वेनाविर्भूतस्वरूपस्य सत्यकामत्व सत्यसंकल्पत्वादिकं चोपपद्यते तस्य मुक्तेचेतनस्य भावापत्ता
वपि तत्सर्वमुपपद्यते एवं मुक्तचेतनस्य जीवेश्वरवत्तत्त्वस्तचेतनस्य सामान्यात्मकेनावस्थानादेतत्पवसानात् ... यावत्सर्वमुक्तिः सर्वात्मनायत्तिरस्मीति
वामदेववच्छुतवदनुभूयादिभावापत्तिः श्रूयते एवं च मुक्तस्य सार्वभौमादि मानुषानंदनाद्यादिलोकपालानंदनादहिरण्यगर्भानंदलाभानुभवविरुद्धत्वानुच
जवद्यमादिकं सर्वे लोककामाभावाभिमतं ब्रह्मलोकसमाहितस्य कामाद्यनुभविरुत्वं च ब्रह्मपदे शब्दप्रकामित्वं निज नृणांहि प्रणवमभ्युपपद्यत इत्यादि ग्रंथेन तथा च

न च मुक्तस्य सृष्ट्यादिनिर्वाहकत्वेन सूत्रभाष्यवाचनजानस्येश्वर्यमिज्ञानतिरोहितेश्वराणामभिव्यक्तता सर्वोच्चत् शारीरिकः सूत्रकृतस्य यत्तत्तदुपपेय्यो हि तत्सु
क्तेनोदितसंदेहपशरीरकोक्त्या मुक्तस्येश्वरभावापत्तेः स्वपादाभ्युपेयत्वाद्वेदतद्व्याख्यानविरोध इति वाच्यं तस्मान्मुक्तानामीश्वरभावापत्ते रेवमुपाभ्युपेयत्वादेतदसंभवमेव इति विवेश्वरवादे दा
षः तदाकूः कल्पनकारात् नमायायाप्रतिबिंबस्य विशुद्धेन उपसंपद्यते इति एतदसंभव श्रेकजीववादपारमार्थिकजीवभेदवादयोरपि दोषः एवं केचिदूचुः

नदनुसारेणाभ्युक्तत्वस्वभाष्यादौ ब्रह्मस्येश्वर्यस्य मुक्तजीवगतत्वांगीकरणं मुक्तस्य ब्रह्मरूपेणावस्थानाभ्युपगमे प्येकजीवमितिमनइवार्तिकानेनादैत विशेषत्व
स्वरूपस्य जीवानन्तरविद्याकृतेनत्वाभ्युपगमादिह्यत्वेनावलाद्यपरं नत्रमुक्तस्येश्वरभावापत्तिपरमितिसंदेहः नन्वध्यायचतुष्टयेपूपात्तस्फालिसूत्रभाष्या
दिषु ग्रंथजातस्य सर्वज्ञात्मसुनिभिरुपदर्शितफलिकाभिः शोभ्यत्वादसप्रतीतेः कथंमुक्तस्येश्वरभावापत्तावेनच्युत्स्यादिकं प्रमाणं स्यादित्यतआह नचेति एतावन
युमनेन वक्तुंशक्तिसूत्रभाष्यादिविरोधात् सदेहपाशारीरकमंतेहृदये मिनिरूपितेन ग्रंथसंक्षेपसारिणा सन्तसम संक्षेपशारीरकेश्वपत्वादि लक्षणं मैश्वर्यं चोपेयमुक्तोऽभ्यानादभिव
व्यते सुदितसूत्रकृतेत्यर्थः अभ्युपेयत्वादत्वेतेनमाह उक्तहेतोरिति मुक्तस्येश्वरभावापत्तिप्रमाणत्वेनोदाहृतश्रुतिभाष्यादिकेव्याख्यायानेश्वरस्यात्मरूप
णमुक्तस्येश्वरभावापत्तिप्रपत्ति उपपत्तिरूपायाः फलकोशस्वामिभिः प्रदर्शितास्ताः सर्वापि वाग्रोक्तहेतोरित्यनेन विवक्षिते तिमंतव्य तस्मादिति उक्तप्रमाणवलादित्यर्थः
मुक्तस्येश्वरभावापत्तिरेव नहीत्यर्थः उपलभ्यतोऽप्यमाप्यता एकेति एकजीववादेतदसंभवः भोगवदर्शितः पारमार्थिकेति पारमार्थिकोजीवेश्वरयोर्भेद इति वादेपि
मुक्तस्येश्वरभावापत्त्यसंभवो दोषः इत्यर्थः एतदुपलक्षणं शुद्धब्रह्मरूपेणावस्थानलक्षणमुक्त्यसंभवोपि पारमार्थिकजीवेश्वरभेदवादे दोषः इति बोध्यं नत्वप्रजाय
तिविद्यायामुक्तस्यापहतपाप्मत्वादिगुणाष्टकप्रतिपादने तत्र मुक्तस्येश्वरभावापत्त्यनभ्युपगमेन संभवतीति तस्य तज्ज्ञावापत्तिरेष्यस्ताच पारमार्थिकजीवेश्वरभे
देन संभवतीति केवलत्वाभिप्रायः सत्यानुपपन्नः भेदपक्षेपि रूपितस्याभ्यां निरूपितस्य मुक्ते गुणाकलापस्य मुक्तेश्वरभावापत्त्या विनापि संभवादिति दिति नामध्येके विकृतिसूत्रव्याख्या ११

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तारतम्येनांशमतभेदरूपत्वमिति यदित्यादिना तत्रापीति मुक्तजीवेष्वपीत्यर्थः तथा सतीति जीवस्य स्वरूपतः अपहतपाप्मत्वाभ्युपगमे सतीत्यर्थः इति यावदंशाः तत्राद्वैदि
दितिसत्त्वभागेन कृतात्तस्याप्याविर्भूतस्वरूपस्य त्रिविधपरिहारभागेन मुक्तजीवेश्वरणप्रकाविर्भावकथनेन विपरीतारम्भाद्वादितमर्थः मुक्तब्रह्मणोर्भेदपदे गुण
कोलापस्य जीवस्याधारत्वस्य ब्रह्माधारत्वरूपब्रह्मलिङ्गत्वालाभाद् दहराकाशस्य ब्रह्मत्वनिर्णायकेगुणाष्टकेन स्यादिति भावः भेदपदे मुक्तजीवगतस्याप-
हतपाप्मत्वादेर्जीवसत्त्वादेशविशेषो ब्रह्मणि न विद्यत इति ननु भेदवादिनां मते मुक्तानामपहतपाप्मत्वादेर्जलणाश्चैक्यं तस्य चुब्रह्मत्वमास्थितमतमाह परेषाम्
पीति भेदशक्तिर्जीवब्रह्मभेदपदे ब्रह्मलक्षणगुणवतो जीवस्य चिन्मात्रत्वायोगादिति भावः किञ्च किं शक्तत्वेन मुक्तावुत्पद्यते किं वा नित्यसिद्धमिति विकल्पने
मनसि निधायाद्यं निराकरोति हृदयेक द्वितीयं परिशेषयति संपद्याविर्भावश्रुत्यादिना तत्रेति संपद्याधिकरणोक्तेरित्यर्थः स्वेन स्वरूपेणाभिनिष्पद्यत इत्यनेन
निरभिधीयते सा किं मार्गानुकस्य स्वरूपस्योत्पत्तिर्वसर्गादिरूपोपपत्तिवद् विवदिता किं वा आत्मस्वरूपस्यैवाविद्यया तिरोभावमात्ररूपाविवदितेति संशये पु
केत्यादि स्वर्गादिवत् फलत्वात् तदन्तराक्तिशायास्वरूपनिष्पत्तिर्मुक्तिरिति पूर्वपक्षनिषेधपूर्वकं सिद्धान्तमाह आगन्तुनाकेनेत्यादिना कथं तर्हि पर्य
तिमिह च्यते भेदस्य पारमार्थिकत्वेन मुक्तौ जीवस्येश्वरभावाभावेऽपि तत्रापीश्वरवत् स्वरूपगतापहतपाप्मत्वादिगुणसंभवाद्विरोधः इति तन्न कुत इत्याह सति
जीवस्यापहतपाप्मत्वादिकमस्तीति नित्यस्य ब्रह्मलिङ्गत्वमिति शङ्कापरिहाराभावेन उत्तराच्छेदाविर्भूतस्वरूपस्येति सूत्रविरोधात् आक्षेपेण ने
मितिरितिसूत्रे जीवगतस्यापहतपाप्मत्वादेरुपन्यासादिभ्य इत्यादिहार्थत्वेन परेषामभिमतस्य जक्षत्क्रीडन्रममाण इत्यादिश्रुतिर्हि त
स जेद्राणदेश्वब्राह्मणनिर्देशाविरोधाच्च भेदे तद्गुणानामसत्त्वे न चिन्तनमात्रेणेति सूत्रोक्तस्य मुक्तजीवानां चेतनमात्रत्वस्यैवमपीति सिद्धान्त
स्त्रैगीकारविरोधाच्च संपद्याविर्भावः स्यादधिकरणविरोधाच्च न तर्हि स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत इत्युक्तो आगन्तुनाकेन विरूपेणाभिनिष्पत्तिर्वो
च्यते स्वेन शब्दवैयर्थ्यापत्तेः येन रूपेणागन्तुना स्वयमभिनिष्पद्यते न स्यात्मीयत्वस्यावक्तव्यत्वात् तस्मादात्मवाचित्वस्य शब्दोपादानात्तिस्मासिद्धेन
स्वस्वरूपेणैवाभिनिष्पत्तिर्विवक्षितेति नन्वेकेन विरूपेणेति वस्यापि तत् किं चेदमपहतपाप्मत्वादिजीवस्य मुक्तावागन्तुकं चेत् संपद्याविर्भाव
मत आह येनेति स्वर्गाद्यागन्तुकरूपवद् मुक्तिलक्षणं स्वरूपमुत्पद्यते मुक्तस्य तत्स्वशब्देनामुक्तावपि स्वीयमेव भवत्यतः स्वशब्दस्य स्वीयवाचित्वे वैयर्थ्यमे
वेत्यर्थः तस्मादिति आगन्तुकरूपाभिनिष्पत्तिर्मुक्तिरिति पक्षे स्वशब्दस्य स्वकीयार्थकत्वानुपपत्तेर्वा केवलत्वेनोक्तेरात्मैकवचनोपपत्तेरित्यर्थः आत्मेति स्व
कीयइवस्वस्वरूपेऽपि स्वशब्दस्य रूढत्वेन नानार्थत्वस्वसति स्वकीयार्थकत्वस्य प्रकृतेऽसंभवादात्मस्वरूपवाचित्वेन निश्चितमिति भावः इदमेवात्मवाचित्वपदो
पादानप्रयोजनं यन्मुक्तेः स्वर्गादिवदागन्तुकरूपत्वनिराकरणमन्यथात्मवाचिस्वपदवैयर्थ्यादेवेति बोध्यम् स सर्वसंकल्पत्वादिरूपस्य स्वेन रूपेणेत्यत्र श्रुति
त्वेनाभिमतस्यागन्तुकत्वपदे तदागन्तुकत्वनिषेधकाधिकरणविरोधवत्तस्य वेषदशायां तिरोधानप्रतिपादकसूत्रेण श्रुतिदशायामाविर्भावप्रतिपाद
कसूत्रेण च विरोधो भवेन्मुक्तावभिनवतयोत्पद्यमानस्योक्ततिरोधानाविर्भावयोरयोगादित्याह किं चेदमिति द्वितीयविकल्पपरिशेषस्य फलमाह इति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ ले॰
व॰ टी॰
१२

बंधस्येति श्रुपहतपाप्मत्वादेरीश्वरस्येव जीवेपि नित्यसिद्धत्वादिति शाहार्थः न देवी मध्यादयाति निम्नसिद्धामिति तन्मूलेति प्राप्तसंबंधमूलकेनर्थः एवंचेति बंधस्य
मिथ्यात्वे सतीत्यर्थः न तु किंचिद्बंधस्य मिथ्यात्वसाधनेन तस्य सत्वेपि जीवब्रह्माभेदबोधन सम्भवादिति भास्करमतमाशंक्याह अक्रमेति वन्ध्यस्य सत्वमनेप
यमात्मशात नित्यमुक्तत्वस्यापि सत्वेन परमार्थभूतं विरुद्धधर्माक्रान्तयोर्जीवब्रह्मणोर्दहनतुहिनयोरिव प्रतीतिविरोधाभेदासंभवादित्यर्थः अग्रुणेति व
धस्य मिथ्यात्वस्वीकारसद्वके जीवब्रह्मणोरभेदानंगीकारइत्यर्थः कुतास्तिरोधानोत्पत्योगा इति चेत् तत्र वक्तव्यं किं जीवगतस्य नित्यसिद्धस्य सत्यसंकल्पा
देस्तिरोहितत्वपराभिधानादिति सूत्रेणाभिधीयते किंचेश्वरगतस्यैव जीवप्रतितन तिरोहितत्वमभिधीयते नाद्य इत्याह नहीति यत्किंचिदर्थगोचरोपि सत्य
संकल्पस्तिरोहितो नेष्यते सर्वार्थगोचरः सत्यसंकल्पस्तिरोहितोस्तीति नेष्यते इति किंमु वक्तव्यमित्यर्थः ग्रेद्वेति भिन्नेवेत्यपि शाहार्थः न हि सिद्धानेमति

इति मुक्तावागंतुकरूपानिषेधेन पराभिध्यानात्तु तिरोहितंऽत्तरार्धे दाविर्भूतस्वरूपात्त्वित्यपहतपाप्मत्वादेर्बंधमुक्त्योस्तिरोभावाविर्भावप्रतिपाद
नेन च विरोधः स्यादिति नित्यसिद्धं वाच्यमिति बंधस्य मिथ्यात्वे दुर्वचं नित्यसिद्धमपहतपाप्मत्वं हि सर्वदा पापरहितत्वेन च वस्तुतः सर्वदा पाप्मवा
हिरहितेन पाप्मसंबन्धस्तन्मूलकं कर्तृत्वभोक्तृत्वसंबंधो वा पारमार्थिकः संभवति एवं च जीवेश्वराभेदोपि दुर्वारः श्रुतिबोधितस्य भेदप्रतिरोधिस
बंधस्य सत्वाभावात् अन्यथा तस्यापि नित्यसिद्धसंकल्पतिरोधानोत्पत्योगात् नहि जीवस्य संसारदशायामप्यनुवर्तमानो यत्किंचिदर्थगोचरः क
श्चिदस्यावितथसंकल्पस्तिरोहित इति परैरपीष्यते किं त्वीश्वरस्य यन्नित्यसिद्धं निरवग्रहं सत्यसंकल्पत्वं तदेव जीवस्य संसारदशायामपीश्वरभेदा
नभिव्यक्तमस्वकीयत्वेनानवभासमानत्वं प्रति तिरोहितमिति स्येव समर्थनीयमिति चेदुक्तदोषप्रसक्तितादवस्थ्यात् नन्वपहतपाप्मत्वेन पाप्मविरहः किं
तु पाप्मफलकनिष्कर्माचरणेपि पापोत्पत्तिप्रतिबंधकशक्तियोगित्वमिति न तस्य नित्यसिद्धत्वे बंधस्य मिथ्यात्वप्रसंगः एवं सत्यसंकल्पत्वमपीश्व
रेच्छयैव निर्वाच्यमिति तन्नेश्वरभेदप्रसंग इति चेत् मैवम् एवं पारमार्थिककल्पनेप्रमाणाभावात् नहि पापजननप्रतिबंधकशक्तिः संसारपरिश्र

विंबचैतन्यरूपेषु जीवेषु विंबचैतन्यरूपेश्वरगतसत्यसंकल्पत्वाद्यपेतया पृथक्सत्यसंकल्पतिरोधानोत्पत्योगाच्च नहि त्वादिसंसारदशायां तिरोहि
तमस्तीति वक्तेतत्र अभ्युदयं जनयोरभावादेतच्च मार्गेवास्मदर्थिनं हितीयेतु कल्पेहृदंगत्वापि सिद्धान्तिमतमेवावलंबनीयं तथा च न पारमार्थिकभेदासि
द्धिरिति हृदयंगमाह किंचेश्वरस्येति ईश्वरेति विंबभूतेश्वरेण सह जीवस्य योवास्तवाभेदस्तदनभिव्यक्तेरित्यर्थः जीवब्रह्मणोरभेदापत्तिभयाज्जीवे पृथ
गेवापहतपाप्मत्वादिकं स्वीकृत्यवास्तवे बंधस्याविरुद्धत्वशंकेत न त्विति किन्त्वनिषिद्धकर्माचरणेपि पापोत्पत्तिप्रतिबंधकशक्तिरपहतपाप्मत्व १२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सि॰ ले॰
च॰ टी॰
५३

शाद्यार्थत्वेन कल्प्यमाना किं विद्योदयात्प्राक्तनत्वप्रतिबंधार्थं कल्प्यते किं वा विद्योदयानंतरं त्वदभिमतमुक्तेः प्राक्तनत्वप्रतिबंधार्थं कल्प्यते प्रथमे वा
दभिमतमुक्तिकाले मुक्तस्य देहेन्द्रियादिसत्वेन पापमहे तु निषिद्धकर्माचरणसंभवान्नद्वितस्याप्रतिबंधार्थं कल्प्यते इति विकल्प्य मनसि निधाय द्वितीयं क्रमेण दूष
यति नहि त्वद्दिना इत्यादिना तत्रापि समतत्वादिरर्थः तस्य ब्रह्मणो याथिगमे साक्षात्कारे सति विद्योदयात्प्राक् स्वावाद्यस्य नाशो भवति तदुदयोत्तरकाले

मरणादशायां पापानुत्पत्त्यर्थं कल्पनीया तदानीं तद्भ्रान्तिरित्याह विद्योदयप्रवृत्तिस्तु विद्यामाहात्म्यादेवाश्लेषस्तदधिगमउत्तरपूर्वाघयोरश्लेषवि
नाशौ तद्व्यपदेशादिति सूत्रेण दर्शितः तत एव मुक्तावष्याश्लेषउपपद्यत इति प्रतिबंधार्था शक्तिकल्पना तस्मादुदाहृतश्रुतिसूत्रानुसारिणि मुक्तजीवास्पना
याव सर्वमुक्तिवस्तुसंशेतत्समानत्वाविरोधिवद्धपुरुषाविद्याकृतनिरवधिकैश्वर्यतदनुगुणगुणकलापविशिष्टनिरतिशयानन्दस्फुरणसमृद्धिः
सैवाधिवंधपरमेश्वरभावापत्तिरादर्तव्येति सिद्धम् ॥ इति श्रीशास्त्रसिद्धान्तलेशसंग्रहे चतुर्थः परिच्छेदः समाप्तिमगात् ४ ॥ विद्वद्गुरोर्विहितविश्व
जिदध्वरस्य श्रीसर्वतोमुखमहाव्रतयाजिसूनोः श्रीरंगराजमखिनः श्रितचन्द्रमौलेरस्मायदीक्षित इति प्रथितस्तनूजः तंत्राण्यधीत्य सकलानिस
दावदान्यस्याख्यातकीर्तिकलाविशदीकृतानि प्राचीनायमलमसुकृत्य वसंप्रदायसिद्धांतभेदलवसंग्रहमित्यकार्षीत् सिद्धांतरीतिषु मयाप्र
मदृशितेन साहाय्यथापि लिखितेषु यदि किंचिदस्य संशोधने सहृदयाः सदयाभवन्तु सतां प्रदायपरिशीलननिर्विमोका इति श्रीशास्त्रसिद्धांतले
शसंग्रहः समाप्तिमगमत् ॥

तस्याचाश्लेषो भवति कुतः तस्य विद्यया ऽविद्यानाशादेः श्रुतिस्मृतिष्वपदेशात् कृत्स्नादिसिद्धत्वादित्यर्थः मुक्तस्येश्वरभावापत्तिरूपपादितामुपसंहरति उ
दृतश्रुतिस्मृतिभाष्यादिस्वारस्यादित्यर्थः स्वविरोधित्वे ऐश्वर्यविशेषणं तदनुगुणेति ऐश्वर्यानुगुणेत्यर्थः सारदृत्वमीश्वरभावापत्तिविशेषणम् ॥ श्री
कृष्णचरणद्वंद्वस्मृतिर्मंगलप्रदे यो निधेये कृतिरियं मलंकारार्थमर्पिता १ श्रीकृष्णस्मनसाध्यात्वा श्रीहृत्संसंतप्रणम्य च याख्यातो यं परिच्छेदः श्रीकृ
ष्णपरितुष्टये २ इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमत्स्वयंप्रकाशानन्दसरस्वतीदिव्यश्रीचरणारविन्दसंलग्नरजोभृतस्याच्युतकृष्णानन्दतीर्थस्य
कृतौ शास्त्रसिद्धान्तलेशसंग्रहव्याख्यायां श्रीकृष्णालंकाराख्यायां चतुर्थः परिच्छेदः स्वरसवर्णध्वंसमगात् ॥

१२

Siddhanta leśa samgrahe

208

1541

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative